

**ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ
(1917-1937)**

Μάρθα Καρπόζηλου

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1991

Εισαγωγή

Ένα σημαντικό κεφάλαιο της ιστορίας των ελληνικών πληθυσμών της Νοτίου Ρωσίας αποτελεί η συνεχής φροντίδα της μειονότητας για την παροχή ελληνικής εκπαίδευσης στα παιδιά των ομογενών. Στην προεπαναστατική περίοδο, κυρίως μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, η στάση της τσαρικής κυβέρνησης ως προς τα ελληνικά εκπαιδευτικά πράγματα ήταν αδιάφορη έως εχθρική, ενώ αντίθετα η μετεπαναστατική Σοβιετική Ένωση ακολουθεί μια φιλελεύθερη πολιτική ως προς την ίδρυση και λειτουργία εθνικών - μειονοτικών σχολείων. Πάντως, τόσο οι οργανωμένες ελληνικές κοινότητες στην τσαρική περίοδο, όσο και οι επιτροπές που δημιουργήθηκαν μετά από την επικράτηση του κομμουνισμού, ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με την ίδρυση σχολείων και σχολών και τη δημιουργία πνευματικών και πολιτιστικών συλλόγων και σωματείων. Παρόλο που οι δύο περίοδοι διαπνέονται από εντελώς διαφορετικές ιδεολογίες και ιδανικά, εντούτοις συνδέονται με έναν κοινό παρονομαστή που δεν είναι άλλος από μια προσπάθεια για τη διατήρηση της «ελληνικότητας» της μειονότητας. Βεβαίως οι τακτικές και οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται στις δύο περιόδους για την επίτευξη αυτού του σκοπού είναι τόσο διαφορετικές όσο διαφορετικά είναι και τα κίνητρά τους, καθώς και το περιεχόμενο που αποκτά η «ελληνικότητα» στη μια ή στην άλλη περίοδο. Η προσπάθεια, λ.χ., για τη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας, στην πρώτη περίοδο, έχει σαφώς εθνικιστικό χαρακτήρα, δηλαδή, διάσωσης και εμπύκωσης του εθνικού φρονήματος, ενώ αντίθετα στη μετεπαναστατική περίοδο η γλώσσα της μειονότητας υποστηρίζεται από το κράτος μέσα στο πλαίσιο της γενικότερης πολιτικής που ακολουθείται για όλες τις εθνότητες. Η απόφαση για την υιοθέτηση της δημοτικής έναντι της ποντιακής, ως επίσημης γλώσσας των ελληνικών πληθυσμών δε γίνεται πλέον για λόγους εθνικούς, αλλά για λόγους πολιτικούς. Αν η διατήρηση της ελληνικής καθαρεύουσας γλώσσας θεωρούνταν, στην προεπαναστατική περίοδο, ως όπλο της μπουρζουαζίας μαζί με τον πατριωτισμό και τη θρησκεία, τώρα η δημοτική θεωρείται ως όπλο του ταξικού αγώνα, με απώτερο στόχο τη σοβιετοποίηση των ελληνικών σχολείων¹. Η αντίθεση ανάμεσα στις δύο περιόδους είναι εμφανέστατη παρ' όλη τη διατήρηση της μιας ή της άλλης μορφής της ελληνικής και στις δύο περιόδους.

Η παρουσία του ελληνικού στοιχείου στη νότιο Ρωσία ανάγεται στην αρχαιότητα και συνεχίζει να υφίσταται ως τις μέρες μας. Από την εποχή της

1. Για τις θέσεις της ελληνικής πνευματικής ηγεσίας απέναντι στο ζήτημα της γλώσσας, βλ. την εισαγωγή του Κωστή Τοπκαρά στη Γραμματική του, που προορίζεται για τους Έλληνες δασκάλους, Κ. Τοπκαράς, *Γραμματική της νεοελληνικής γλώσσας*, Ροστόβ Δον 1928, σ. iv-x. Από το πλήθος των σχετικών αναφορών στον τοπικό Τύπο, βλ. ενδεικτικά το άρθρο που αναφέρεται στη συνδιάσκεψη των Ελλήνων δασκάλων της Κριμαίας, που πραγματοποιήθηκε το καλοκαίρι του 1931, *Κολεχτιβιστής*, 5 Σεπτ. 1931, αρ. 43 (55).

βυζαντινής αυτοκρατορίας και ως τη δεύτερη δεκαετία του εικοστού αιώνα, κύματα προσφύγων, κυρίως από τον Πόντο, κατέφυγαν και εγκαταστάθηκαν στη νότιο Ρωσία². Ο υπολογισμός και προσδιορισμός του ακριβούς αριθμού των Ελλήνων δεν είναι δυνατός επειδή οι πληροφορίες και τα στοιχεία που διαθέτουμε είναι ενίοτε αλληλοσυγκρουόμενα και αποσπασματικά. Πάντως την εποχή της Οκτωβριανής Επανάστασης ο αριθμός των Ελλήνων πρέπει να κυμαινόταν γύρω στο μισό εκατομμύριο, από τους οποίους οι 350.000 ήταν Πόντιοι³. Οι γεωγραφικές περιοχές, όπου κατοικούσε η πλειονότητα των Ελλήνων, ήταν οι περιοχές της Οδησσού, της Κριμαίας, της Μαριούπολης, του Ροστόβ, του Αικατερινοδάρ, του Σουκούμ, της Τιφλίδος και του Βατούμ.

Από τα τέλη του 19ου αιώνα, αλλά κυρίως στις αρχές του 20ού, μετά από τη ρωσική μεταπολίτευση του 1905, παρατηρείται μια κινητικότητα ως προς τα εκπαιδευτικά θέματα, τουλάχιστον στα αστικά κέντρα που είχαν αξιόλογες ελληνικές παροικίες. Η δημιουργία και αναγνώριση των οργανωμένων ελληνικών κοινοτήτων και η ύπαρξη Ελλήνων ευεργετών και χορηγών συνέβαλαν στην ίδρυση νέων σχολείων, στη στελέχωσή τους και στον εξοπλισμό τους. Είναι γνωστό ότι ελληνικά σχολεία διέθεταν όλες οι πόλεις των παραλίων της Κριμαίας όπου κατοικούσαν Έλληνες (Ευπατορία, Σεβαστούπολις, Γιάλτα, Θεοδοσία, Κερτς, καθώς και η Συμφερούπολις στο εσωτερικό). Στην περιοχή του Κουμπάν και του Καυκάσου ελληνικά σχολεία λειτουργούσαν στις πόλεις: Ανάπα, Κρίμσκαγια, Νοβοροσσίσκ, Γελεντζίκ, Τουαφέ, Σότσι, Σουκούμ, Πότι, Μπατούμ, Μαϊκόπ, Αικατερινοδάρ κ.ά.). Εξάλλου ελληνικά σχολεία υπήρχαν στη Μαριούπολη, στο Τσιγγάνιο και στο Ροστόβ επί του Δον, καθώς και σε μικρότερες κωμοπόλεις και χωριά όπου το ελληνικό στοιχείο υπερετερούσε, όπως στην ευρύτερη περιοχή της Μαριούπολης με τα 24 χωριά της ή στα 20 χωριά γύρω από το Σουκούμ

2. Για τα μεταναστευτικά ρεύματα προς τη νότιο Ρωσία βλ. Πανάρετος Κ.Τοπαλίδης, *Ο Πόντος ανά τους αιώνες*, Δράμα 1927, σ. 227 κ.ε., Ελευθέριος Παυλίδης, *Ο ελληνισμός της Ρωσίας και τα 33 χρόνια του εν Αθήναις Σωματείου των εκ Ρωσίας Ελλήνων*, Αθήνα 1953, σ. 23-49, G.L.Arsh, «Greceskaja emigracija v Rossiju v konce XVIII - nacale XIX v», *Sovetskaja Etnografija* 3(1969)85-95, Ισαάκ Ν. Λαυρεντίδης, *Οι εκ Σοβιετικής Ενώσεως ποντιακής καταγωγής και τα εκ της Συνθήκης της Λωζάνης δικαιώματά των*, Αθήνα 1986, [=Πηγαί της Ιστορίας των Ελλήνων του Πόντου, αρ. 5, Παράρτημα του Περιοδικού *Αρχείον Πόντου*, αρ.15], σ. 8-14.

3. Ο Ν. Πετσάλης-Διομήδης υπολογίζει τους ελληνικούς πληθυσμούς της Νοτίου Ρωσίας και του Καυκάσου σε 550.000, με βάση κυρίως τις σχετικές διπλωματικές εκθέσεις προς το ελληνικό υπουργείο των Εξωτερικών, βλ. Ν. Petsalis-Diomidis, «Hellenism in Southern Russia and the Ukrainian Campaign», *Balkan Studies* 13(1972) 222-223· πβλ. την αναφορά του απεσταλμένου της ελληνικής κυβέρνησης, Α. Σταυριδάκι, προς το ελληνικό υπουργείο των Εξωτερικών, την άνοιξη του 1919 (Σεβαστούπολις 7 Μαρτίου - Αθήναι 15 Μαΐου 1919), σ. 25, όπου το σύνολο των Ελλήνων στη Σοβιετική Ένωση υπολογίζεται σε 566.000.

όπου λειτουργούσαν αλληλοδιδασκτικά σχολεία⁴.

Εξάλλου, στα 84 χωριά της περιοχής του Καρς, για τα οποία διαθέτουμε τα στοιχεία της απογραφής του 1907, η κατάσταση των σχολείων παρουσιάζει την εξής εικόνα: Σαράντα εννέα χωριά είχαν διαθέσιμα σχολεία, δέκα χωριά είχαν τριθέσια σχολεία, δύο είχαν τετραθέσια και μόνον τρία χωριά είχαν πλήρη ή σχεδόν πλήρη πενταθέσια ή εξαθέσια δημοτικά σχολεία. Για τα υπόλοιπα δεκαπέντε χωριά γνωρίζουμε απλώς ότι είτε διέθεταν σχολείο (δίχως κάποιον χαρακτηρισμό του) ή ότι υπήρχε δάσκαλος ή τέλος ότι τα ελληνικά, τουλάχιστον, διδάσκονταν στα ρωσικά σχολεία της περιοχής. Τέλος, για πέντε χωριά δεν υπάρχουν στοιχεία σχετικά με την ύπαρξη σχολείων⁵. Πάντως αξίζει να σημειωθεί ότι από τα 150 σχολεία της περιοχής Καρς, τα 77 είναι ελληνικά, δηλαδή γύρω στο 50%, ενώ οι Έλληνες κάτοικοι της περιοχής δεν ξεπερνούσαν το 20% του πληθυσμού. Βεβαίως η καταγραφή των σχολείων αυτών στην απογραφή δε σήμαινε αυτόματα και την απρόσκοπτη ή συνεχή λειτουργία τους. Οι διαμαρτυρίες των Ελλήνων για την έλλειψη ή ελλιπή λειτουργία των σχολείων τους, καθώς και το σταδιακό εκρωσισμό τους, παράλληλα και ταυτόχρονα με τη διείσδυση της ρωσικής στην εκκλησιαστική λειτουργία και στον κλήρο, είναι πολυπληθείς και σε καμιά περίπτωση δεν μπορούν να αγνοηθούν. Οι υπάρχουσες μαρτυρίες⁶ συγκλίνουν στην άποψη ότι το φαινόμενο του εκρωσισμού, αποτέλεσμα της ιδέας του πανσλαβισμού, συντελούνταν σε διάφορα επίπεδα: εκκλησιαστικό, εκπαιδευτικό, γλωσσικό και εθνικής συνείδησης και οφειλόταν κυρίως σε οικονομικούς και κοινωνικούς λόγους. Τα προνόμια που είχαν κατά καιρούς δοθεί στους Έλληνες είχαν πάψει να ισχύουν, με αποτέλεσμα μεγάλα τμήματα της μειονότητας να έχουν χάσει τη γλώσσα τους. Οι μικτοί γάμοι, εξάλλου, με τους ομοδόξους Ρώσους και Ρωσίδες συνέβαλαν στη σταδιακή απώλεια της ελληνικής γλώσσας. Βεβαίως, η κατάσταση που

4. Ανάμεσα στα πληροφορίες που παραθέτει ο Ε. Παυλίδης για κάθε πόλη, πριν από την αλλαγή του καθεστώτος, συνήθως συμπεριλαμβάνει σκόρπια στοιχεία σχετικά με την ύπαρξη και κατάσταση των σχολείων. Έτσι, π.χ. πληροφορούμαστε ότι το Πότι διέθετε «δημοτικών σχολείων ελληνικών τετρατάξιον μετά νηπιαγωγείου. Διευθυντής της σχολής εκρημάτισεν ο Παναγ. Χαραλαμπίδης, διδασκάλισσαι δε Άννα Βρουζάλα, Σουλτάνα Βρουζάλα, Μαρία Καλογήρου κ.ά. Πρόεδροι της σχολικής εφορίας υπήρξαν οι Παν. Σαλονικίδης, Αγησ. Αυγερινός κ.ά.», *ό.π.*, σ. 241. Αναφορές στην ύπαρξη σχολείων στα μεγάλα κέντρα του ελληνισμού κάνει και ο Τρύφων Ευαγγελίδης, βλ. *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1936, τόμος 2, σ.349-372.

5. Ισαάκ Λαυρεντίδης, «Η κατά το 1895 - 1907 μετοικεσία Ελλήνων Ποντίων του Καυκάσου εις Ελλάδα», *Αρχείον Πόντου* 31(1971-72) 413 κ.ε. πβλ. Διαμαντής Θ. Λαζαρίδης, *Στατιστικοί πίνακες της εκπαίδευσης των Ελλήνων στον Πόντο 1821-1922*, Αθήνα 1988, σ. 472-475.

6. Βλ. π.χ. το απόσπασμα υπομνήματος προς το υπουργείον των Εξωτερικών με ημερομηνία 27 Ιανουαρίου 1915, όπως το παραθέτει ο Κώστας Τσαλακούρης, *Ο ελληνισμός της Σοβιετικής Ένωσης 1750-1939*, Αθήνα [1991], σ. 9-10· πβλ. και το υπόμνημα του Κωνσταντίνου Χιονή, *ό. π.*, σ. 30-32.

επικρατούσε στις διάφορες περιοχές εποίκιλλε αισθητά και εξαρτιόταν κυρίως από το βαθμό αφομοίωσης του ελληνικού στοιχείου από τον περιβάλλοντα χώρο. Έτσι στην περιοχή της Μαριούπολης, όπως επιγραμματικά σημειώνει ο Θ. Παναγιωτίδης, το 1919, το εθνικό πιστεύω των Μαριουπολιτών ήταν «πολύ σύντομον, περιοριζόμενον εις το *είμαι Έλληνας*»⁷. Αντίθετα, σε περιοχές όπου οι ελληνικοί πληθυσμοί ανανεώνονταν και αναζωογονούνταν από τα συνεχή κύματα Ποντίων προσφύγων, το εθνικό φρόνημα ήταν υψηλότερο και η προσπάθεια για τη διατήρηση της γλώσσας, εντονότερη⁸.

Στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα επετράπηκε στα ελληνικά χωριά να αποκτήσουν ελληνικά σχολεία, τα οποία συνήθως ιδρύονταν με εράνους των κατοίκων και συντηρούνταν με εισφορές των ιδίων. Σε αρκετά από αυτά η φοίτηση ήταν δωρεάν, χάρη στους ευεργέτες και τα κληροδοτήματα που εξασφάλιζαν τους απαραίτητους πόρους. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της ίδρυσης Γυμνασίου στη Μαριούπολη, το 1876, μετά από επανειλημμένες προσπάθειες του Θεοκλήστου Χαρταχάι και την οικονομική συμβολή της Κοινότητας. Στη Γιάλτα, εξάλλου, η Κοινότητα, εκτός από την ανέγερση της Σχολής με έξοδα των ομογενών, είχε κτίσει μια σειρά καταστημάτων με χρεωστικές ομολογίες του Διοικητικού Συμβουλίου, προκειμένου να εξασφαλίσει τις δαπάνες συντηρήσεως⁹. Στην Θεοδοσία (Κεφέ), τα έσοδα από την ακίνητη περιουσία της ελληνικής εκκλησίας εκάλυπταν τα έξοδα της λειτουργίας του εξατάξιου ελληνικού σχολείου, όπου η φοίτηση ήταν δωρεάν¹⁰.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει μια ικετήριος αναφορά που απύθηναν οι Έλληνες του Καυκάσου προς τον τσάρο Νικόλαο Α΄, στα πρώτα χρόνια του

7. Θεολόγος Γ. Παναγιωτίδης, *Ο εν Ρωσσία ελληνισμός*, Αθήνα 1919, σ. 15, βλ. επίσης, Χρήστος Χ. Χρηστοβασιλείης, «Οι εν Καυκάσω Έλληνες», *Ελληνισμός* 8(1905) αρ. 93, σ. 658, σημ. 1· βλ. τη μαρτυρία του ιερέως Δ. Μισαπλίδη στο άρθρο του με τίτλο «Οι Έλληνες της Μαριουπόλεως», στην εφημερίδα *Αργοναύτης* του Βατούμ (10 Δεκεμβρίου 1917), σ. 5: «προ πολλού είχε σιγήσει η ελληνική γλώσσαΕπισκεπτόμενός τις τα χωρία ταύτα ηδύνατο να βλέπει δύο αντίθετα πράγματα. Και οι μὲν γέροντες δι' εν μόνον «Κύριε Ελέησον» όπερ θα ήκουον Ελληνιστί εν τη εκκλησία ανελύοντο εις νοσταλγικά δάκρυα, οι νέοι όμως και οι νέοι γαυριώντες και σεμνυνόμενοι διά την ρωσσομάθειαν και την μόρφωσιν αυτών, οίκτιρον τους γέροντας και εδεικνυον περιφρόνησιν και αποστροφήν προς παν πατριωτικόν...»

8. Για την κατάσταση που επικρατούσε ανάμεσα στους ελληνικούς πληθυσμούς του Καυκάσου, ενδιαφέροντα είναι τα στοιχεία που περιέχονται στο χρονικό της περιόδου του Νεοκλή Καζάη, βλ. «Ο πρόεδρος της Εταιρείας του Ελληνισμού κος Ν. Καζάης ανά τον ελληνισμόν του Καυκάσου», *Ελληνισμός* 9 (1906)656-669, 721-740, 819-833, 881-901.

9. Παυλίδης, *ό.π.*, σ. 211. Ο Παυλίδης μας δίνει στοιχεία για τους πόρους και τα οικονομικά των σχολείων, καθώς και για τις σημαντικές δωρεές για το χτίσιμο ή τη λειτουργία των σχολείων. Επίσης, ο Κ.Τσαλαχούρης δίνει οριμένες σχετικές πληροφορίες, βλ. π.χ., *ό.π.*, σ. 17: «Σε κάθε χωριό [Αφίπσκαγια, Σέβερκαγια, Χόλμκαγια, Απίνσκαγια, Πακάνσκαγια] οι κάτοικοι μισθοδοτούν και ένα δάσκαλο».

10. Παυλίδης, *ό.π.*, σ. 214.

20ού αιώνα, με μια σειρά αιτημάτων σχετικά με την οργάνωση και λειτουργία των ελληνικών κοινοτήτων και τα δικαιώματά τους. Τα εκπαιδευτικά θέματα κατέχουν την πρώτη θέση ανάμεσα στα αιτήματα. Το κύριο ζήτημα που φαίνεται να απασχολεί τη μειονότητα είναι το θέμα της γλώσσας. Συγκεκριμένα ζητείται η καθιέρωση της μητρικής ως επίσημης γλώσσας διδασκαλίας στα κατώτατα σχολεία (με υποχρεωτική την εκμάθηση της γλώσσας του τόπου όπου βρίσκεται το σχολείο) και η συστηματική διδασκαλία της ελληνικής στα σχολεία της μέσης εκπαίδευσης, όπου φοιτούν περισσότεροι από πέντε Έλληνες, ενώ παράλληλα ζητείται το δικαίωμα ίδρύσεως σχολών μέσης εκπαίδευσης με κύρια γλώσσα διδασκαλίας την ελληνική. Τέλος, προτείνεται η ίδρυση πανεπιστημιακών εδρών για την αρχαία και σύγχρονη ελληνική φιλολογία και γλώσσα. Άλλα δύο αιτήματα αφορούν τη δωρεάν εκπαίδευση στα σχολεία της πρώτης βαθμίδας και τη διεύθυνση των εκπαιδευτηρίων από τις κατά τόπους οργανωμένες ελληνικές κοινότητες¹¹.

Μερικά χρόνια αργότερα, στο *Πρώτον των εν Ρωσσία Ελλήνων Συνέδριον εν Ταϊγανίφ*, που συνήλθε τις παραμονές της Οκτωβριανής επανάστασης, από τις 29 Ιουνίου έως τις 10 Ιουλίου 1917, όταν η εθνικοποίηση των σχολείων είχε πλέον προχωρήσει, το εκπαιδευτικό ζήτημα ήταν ένα από τα κύρια θέματα της ημερήσιας διάταξης και συζητήθηκε διεξοδικά στις συνεδριάσεις της 2ας και 3ης Ιουλίου, ενώ το ψήφισμα στο οποίο κατέληξε η ειδική επιτροπή υιοθετήθηκε από την ολομέλεια του Συνεδρίου στις 8 Ιουλίου¹². Οι τοποθετήσεις των συνέδρων, καθώς και οι προτάσεις της ειδικής Επιτροπής αφορούσαν την αναδιοργάνωση των ελληνικών σχολείων πάνω στις εξής βάσεις: Προβλέπονται δύο βαθμίδες, η κατώτερη και η μέση. Κάθε βαθμίδα έχει πλήρη κύκλο μαθημάτων, ενώ ταυτόχρονα τηρείται στενή σχέση και αλληλουχία μεταξύ τους. Η φοίτηση στην κατώτερη βαθμίδα είναι οκταετής και διαιρείται σε δύο τετραετείς κύκλους. Η φοίτηση στον πρώτο κύκλο είναι υποχρεωτική για όλους και ως εκ τούτου, σχολεία ιδρύονται ή συνεχίζουν να λειτουργούν παντού όπου υπάρχει ελληνική κοινότητα. Σχολεία του δευτέρου κύκλου (ανώτερος βαθμός της κατώτερης βαθμίδας) ιδρύονται σε όλα τα κεντρικά μέρη και προτείνεται να ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα ούτως ώστε η φοίτηση σ' αυτά να γίνει προσιτή και σταδιακά υποχρεωτική για όλους. Σχολεία της μέσης βαθμίδας θα πρέπει να ιδρυθούν παντού, όπου υπάρχει ανάγκη, ενώ ταυτόχρονα κρίνεται σκόπιμη η λειτουργία οικοτροφείων για να διευκολύνονται οι εκ των περικώρων μαθητές. Στην κατώτερη βαθμίδα η εκπαίδευση προβλέπεται να είναι κοινή για τα αγόρια και τα κορίτσια και ο αριθμός των μαθητών ανά τμήμα δεν πρέπει να υπερβαίνει τους σαράντα. Ως υποχρεωτικά μαθήματα του πρώτου

11. Βλ. Χ. Χρηστοβασίλης, *ό.π.*, σ. 659-660.

12. Σύνδεσμος των εν Ρωσσία Ελλήνων, *Πρακτικά του Πρώτου των εν Ρωσσία Ελλήνων Συνεδρίου εν Ταϊγανίφ*, Ροστόβ του Δον, 1917.

κύκλου της κατώτερης βαθμίδας ορίζονται τα ακόλουθα: Ιερά ιστορία, ελληνική και ρωσική γλώσσα, αριθμητική και στοιχεία γεωμετρίας, πατριδογραφία (της περιφέρειας όπου βρίσκεται το σχολείο), φυσική ιστορία, εθνική ιστορία, υγιεινή, καλλιγραφία, ιχνογραφία, εργόχειρα (για τα κορίτσια) και χειρωνακτική εργασία (για τα αγόρια), ωδική και γυμναστική. Για το δεύτερο κύκλο ισχύει το ίδιο πρόγραμμα και προστίθενται τα εξής: γενική ιστορία, άλγεβρα, ιστορία και γεωγραφία Ελλάδος και Ρωσίας, φυσικά επιστήμαι (ανατομία και φυσιολογία του ανθρώπου, ζωολογία, βοτανική, ορυκτολογία), φυσική και χημεία. Ως προς τη γλώσσα διδασκαλίας, ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο σημείο των εκπαιδευτικών πραγμάτων της μειονότητας, το ψήφισμα του Συνεδρίου προβλέπει ρητά ότι όλα τα μαθήματα πρέπει να διδάσκονται στην ελληνική (εκτός της ρωσικής γλώσσας και της ρωσικής ιστορίας και γεωγραφίας). Μια απόκλιση για τυχόν συμπληρωματική διδασκαλία των ανωτέρων μαθηματικών και της φυσικής στα ρωσικά, αφήνεται στη δικαιοδοσία των κατά τόπους συμβουλίων και μάλλον υπαγορεύεται από την ανάγκη των μελλοντικών φοιτητών να εγγραφούν σε ρωσικά πανεπιστήμια. Η μόνη ρητή αναφορά ως προς το γλωσσικό όργανο της διδασκαλίας γίνεται κατά κύριο λόγο σε σχέση με τα σχολικά βιβλία τα οποία οφείλουν να είναι «εις την γενικώς παραδεδεγμένην καθαρεύουσαν εθνικήν γλώσσαν»¹³. Ας σημειωθεί ότι η προμήθεια σχολικών βιβλίων από την Ελλάδα και η διανομή τους στις ελληνικές κοινότητες εντάσσονταν στις δραστηριότητες του Κεντρικού Συμβουλίου, όπως μαρτυρεί ένα υπόμνημα προς την ελληνική κυβέρνηση, λίγους μήνες μετά από το Συνέδριο¹⁴, καθώς και ένα αίτημα από την Κοινότητα του Πιλένκοβο¹⁵. Η τακτική της προμήθειας των βιβλίων από την Αθήνα και την Κωνσταντινούπολη συνεχίστηκε τουλάχιστον ως τις αρχές της δεκαετίας 1920-1930¹⁶.

Μία δεύτερη αναφορά στη γλώσσα γίνεται σε σχέση με τη βοήθεια που μπορεί να προσφέρει το σχολείο στην ανάκτηση της «απωλεσθείσης γλώσσας», όχι μόνο από το μαθητικό κοσμο αλλά από το σύνολο του πληθυσμού¹⁷. Ως απωλεσθείσα γλώσσα εννοείται, βεβαίως, αλλά αορί-

13. *ό.π.*, σ. 25.

14. «Από του παρελθόντος έτους ίδια όμως εφέτος, πολλά σχολεία έμειναν άνευ διδακτικών βιβλίων ...Τούτου ένεκεν ο ημέτερος Σύνδεσμος εθεώρησε, ότι η Σ. Κυβέρνησις της φιλότατης Πατριδος ασμένως θα απεδέχετο την παράκλησιν όπως έλθη αρωγός εις τα σχολεία μας διά της ...αποστολής των αναγκαιούντων βιβλίων διά τα πλήρη Δημοτικά μας σχολεία». Βλ. πρόχειρα Κ. Τσαλακούρης, *ό.π.*, σ. 53.

15. Το αίτημα αφορούσε την αποστολή βιβλίων και έχει ημερομηνία 26 Οκτωβρίου 1917, βλ. Παναγιωτίδης, *ό.π.*, σ. 19.

16. Βλ. *Σπάρτακος*, 28 Οκτωβρίου 1922, αρ. 82.

17. Σύνδεσμος των εν Ρωσσία Ελλήνων, *Πρακτικά του Πρώτου των εν Ρωσσία Ελλήνων Συνεδρίου εν Ταϊγανίω*, Ροστόβ του Δον, 1917, σ. 27. Ο Ν. Πετσάλης - Διομήδης, *ό.π.*, σ. 223 κ.ε., υπολογίζει ότι την ίδια περίοδο μόνον οι μισοί Έλληνες μιλούσαν ακόμη ελληνικά και ο κίνδυνος ήταν ότι και αυτοί αργά μεν, αλλά σίγουρα θα έχαναν τη γλώσσα τους, αφού π.χ. στα 150 σχολεία της περιοχής του Καρς και της Τσάλκας τα μαθήματα γίνονταν στα ρωσικά και η λειτουργία σε 100 εκκλησίες της ίδιας περιοχής τελούνταν επίσης στα ρωσικά.

στως, η ελληνική δίκως να θίγονται οι ιδιομορφίες και τα εξαιρετικά προβλήματα που παρουσίαζε το «γλωσσικόν ζήτημα» ανάμεσα στους ελληνικούς πληθυσμούς της νοτίου Ρωσίας. Σχετικά πάντως με τη θέση του Συνεδρίου στο σπουδαιότερο θέμα της γλώσσας, ενδιαφέρον παρουσιάζει η αντίδραση ενός «ταχιζή» [οικοδόμου], επειδή εκφράζει το κοινό παράπονο του μέσου αγράμματου ή ολιγογράμμου ομογενή, που καταλάβαινε ότι δεν είχε και πολλά πράγματα να ωφεληθεί, όταν το γλωσσικό όργανο που υιοθετήθηκε στο Συνέδριο ήταν η «γενικώς παραδεδεγμένη καθαρεύουσα εθνική γλώσσα»:

Ασ' σα τόσα καλά ντο είπαν κι έξαν κι απεφάσιξαν σο συνέδριον τη Ταϊγάνι για τ' εμάς τους Έλληνας τη Ρωσίας, εμείς οι αμαθείς εργάτ' και οι χωρέτ' κι επορούμε πολλά πα να εγροικούμε γιατί το τύπωναν εφημερίδος και περιοδικού και τα χρειαζούμενα βιβλία για τον λαόν, σ' ελληνικόν γλώσσαν επορούνε να μαθίζνε μόνον τη μαθεμέντς. Για τ' εμάς τους αμαθείς απόμην η παροιμία: «Η θάλασσα να κόφκεται ξύγαλαν, εφτωχόν κουλιάρ κι ευρίκ'». [= Από τα τόσα καλά που είπαν και έκαναν και αποφάσιξαν στο Συνέδριο του Ταϊγανίου για μας τους Έλληνες της Ρωσίας, εμείς οι αμαθείς εργάτες και χωριάτες δεν μπορούμε να καταλάβουμε και πολλά πράγματα γιατί η εκτύπωση εφημερίδας και περιοδικού και όλα τα χρειαζούμενα βιβλία για το λαό, γραμμένα στην ελληνική γλώσσα μπορούν να διδάξουν μόνο τους εγγράμμους. Για μας τους αμαθείς απόμην η παροιμία «Κι αν η θάλασσα γίνει γισούρτι, ο φτωχός δε βρίσκει κουτάλι»]¹⁸.

Τέλος, τονίζεται ο σημαντικός ρόλος που μπορούν να διαδραματίσουν τα σχολεία στην ανύψωση του πνευματικού και του ηθικού επιπέδου των λαϊκών τάξεων με τη διοργάνωση διαλέξεων, συναυλιών και άλλων πνευματικών και καλλιτεχνικών εκδηλώσεων.

Το ψήφισμα του συνεδρίου, καθώς και η αναφορά προς τον αυτοκράτορα, σε συνδυασμό με άλλα στοιχεία και πληροφορίες, μας αποκαλύπτουν την κατάσταση των εκπαιδευτικών πραγμάτων της ελληνικής μειονότητας. Σε καμία βαθμίδα της εκπαίδευσης η παρακολούθηση δεν ήταν υποχρεωτική ούτε και προφανώς παντού ή για όλους δωρεάν¹⁹. Σχολεία της πρώτης βαθμίδας δεν υπήρχαν σε όλα τα χωριά όπου υπήρχαν κοινότητες. Κύριο πρόβλημα ήταν η επάνδρωση των σχολείων με το κατάλληλο διδακτικό προσωπικό που στην πλειονότητά του προερχόταν από την Ελλάδα, από το Φροντιστήριο της Τραπεζούντας και από την Κωνσταντινούπολη²⁰. Η εξάρτηση αυτή από το «εξωτερικό» συντελούσε στην ανανέωση των δε-

18. Από μια συνομιλία σε ένα καφενείο του Ερζερούμ, όπως τη θυμάται και την καταγράφει ο Σ. Χαϊτάς, βλ. *Ποντιακή Εστία* (Μάρτιος - Απρίλιος 1983) αρ. 49, σ. 108.

19. Τα δίδακτρα με την μορφή «εισιτηρίων» εισπράττονταν και από τους μαθητές που έρχονταν από άλλες πόλεις. Στο Βατούμ, για παράδειγμα, το σύστημα αυτό ίσχυε τουλάχιστον ως το 1914. Σχετικά με το θέμα βλ. τη διαμαρτυρία αναγνώστη της εφ. *Αργοναύτης* του Βατούμ (26 Απριλίου 1914), σχετικά με την αύξηση της «φορολογίας» των φτωχών ξένων μαθητών που έρχονται στο Γυμνάσιο χάριν παιδείας και τρέφονται με «χαμψία και σκόρδα».

20. Στο Κερτς, π.χ. όπου υπήρχε πλήρες εξατάξιο δημοτικό σύμφωνα με τον Παυλίδη, *ό.π.*, σ. 216: «Όλοι σχεδόν οι δημοδιδάσκαλοι προήρχοντο εξ Ελλάδος, ολίγοι δε και εκ Κωνσταντινουπόλεως».

σμών των εντοπίων πληθυσμών με τους χώρους προέλευσης και καταγωγής τους, αλλά συχνά δημιουργούσε προβλήματα καθώς οι δάσκαλοι προσλαμβάνονταν για ένα έτος και οι μετακινήσεις τους, ακόμα και κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους, δεν ήταν ασυνήθιστο φαινόμενο. Η προτίμηση προς τους ντόπιους ή τους «ξένους» δασκάλους πρέπει να ήταν ένα θέμα που απασχολούσε τους υπευθύνους των σχολείων, όπως προκύπτει από μια συζήτηση στην εφ. *Αργοναύτης* του Βατούμ, το 1914²¹. Εξάλλου, η έλλειψη, αφενός, ενός κεντρικού συντονιστικού οργάνου που θα αναλάμβανε και θα ρύθμιζε τα του προσωπικού των σχολείων και αφετέρου οι επεμβάσεις τόσο των ρωσικών Αρχών, αλλά και των Ελλήνων προξένων όσο και των κοινοτικών παραγόντων σε θέματα προσλήψεων, μετακινήσεων και απολύσεων των δασκάλων, είχαν ως αποτέλεσμα τη διαταραχή των σχολικών προγραμμάτων²².

Με την επικράτηση του νέου καθεστώτος μετά από την Οκτωβριανή επανάσταση, δόθηκε, όπως χαρακτηριστικά, γράφει ο Δημήτρης Γληνός «λευτεριά απόλυτη σ' όλες τις εθνικότητες να καλλιεργήσουν τον πολιτισμό τους στη γλώσσα τους, να έχουνε σκολεία δικά τους...»²³ Η εθνικοποίηση των σχολείων της ελληνικής μειονότητας, διαδικασία που είχε αρχίσει με τη μεταπολίτευση του 1905, και για την οποία ήδη γινόταν λόγος στο ψήφισμα του Συνεδρίου του 1917, ολοκληρώθηκε και παγιώθηκε στη δεκαετία 1920-1930. Ένα από τα κύρια προβλήματα που είχαν να αντιμετωπίσουν όσοι είχαν επιφορτισθεί με την υλοποίηση του προγράμματος της νέας εκπαιδευτικής πολιτικής, ήταν ο καθορισμός της γλώσσας διδασκαλίας. Αν η πνευματική και πολιτιστική κίνηση, όπως επιγραμματικά διακηρύσσουν οι πρωτεργάτες της, έπρεπε να είναι εθνική στη μορφή και σοσιαλιστική στο περιεχόμενο²⁴, προέκταση αυτής της θέσης ήταν και η αντιμετώπιση της εκπαίδευσης ως εθνικής στη μορφή, δηλαδή μειονοτική (ελληνική)

20. Στο Κερτς, π.χ. όπου υπήρχε πλήρες εξατάξιο δημοτικό σύμφωνα με τον Παυλίδη, *ό.π.*, σ. 216: «Όλοι σχεδόν οι δημοδιδάσκαλοι προήρχοντο εξ Ελλάδος, ολίγοι δε και εκ Κωνσταντινουπόλεως.»

21. *Αργοναύτης* (26 Απριλίου 1914). Η απάντηση προς τον κ. Φτελέα, αναδημοσιεύεται στην *Ποντιακή Εστία* (Μάρτιος - Απρίλιος 1983) αρ. 49, σ. 109.

22. Για την «πολιτική των ρωσικών αρχών ως προς τας Εκκλησίας, τα Σχολεία και τα κληροδοτήματα του Ελληνισμού της Ρωσσίας», βλ. Θ. Γ. Παναγιωτίδης, *ό.π.*, σ. 11 κ.ε.: πβλ. Κ. Τοπκαράς, *Γραμμική τις νεοελινικής γλώσσας*, Ροστόβ-Δον, σ.νι: «...στα χρόνια της συμβασιλίας τον προξένον κε τις τσαροκρατίας... Ι πρόκxενι επεβάλονταν στο πρόγραμμα κε αποκλίανε τος ανεπιθίμιτς δασκάλυς.»

23. Δημήτρης Γληνός, «Οι Έλληνες της Σοβιετικής Ένωσης και το γλωσσικό πρόβλημα», *Νέοι Πρωτοπόροι* (Δεκέμβριος 1934) αρ.12, σ. 488.

24. Το σύνθημα αυτό επαναλαμβάνεται ποικιλοτρόπως με κάθε ευκαιρία, βλ. π.χ. άρθρο με τίτλο: «Ας ανασιντάκxυμε κε ας οργανόxυμε καλύτερα το φιλολογικό-μας μέτοπο», *Κόκινος Καπνας*, 20 Δεκεμβρίου 1934, αρ. 56 (148): Ο ήλιος τυ Οχτόβρι διέλιξε τιν πιχτι ομίχλι, . . . ικονομικα ιποστιριχτίκανε ιδιέτεραι εργαζόμενες μάxες τον εθνικον μιονοτίτον, xίνφονα με το xίνθημα τυ αρχιγυ, άρχισαν να ανθίζυν ι κουλτύτες ι εθνικες xτι φόρμα κε xοσιαλιxτικες xτο περιεχόμενο . . .»· πβλ. το άρθρο του Τάxου Βασιλειάδη: «Νέα Ελινικα xχολια xτιν Κριμέα» *Κόκινος Καπνας*, 27 Οκτωβρίου 1934, αρ. 47(139), σ. 2: «Τα διάφορα έθνι τις Ενοxις-μαx πι αριθμύνε ίxαμε 160, ανακτίxυνε τιν εθνικι xτι φόρμα κε xοσιαλιxτικι xτο περιεχόμενο κουλτýρα-τους.»

ως προς τη γλώσσα και ταυτόχρονα εναρμονισμένη με το σοσιαλιστικό χαρακτήρα που είχαν υιοθετήσει όλα τα σοβιετικά σχολεία.

Το γλωσσικό ζήτημα ανάμεσα στους ελληνικούς πληθυσμούς της Σοβιετικής Ενωσης, αυτή την περίοδο, δεν περιοριζόταν απλώς στην επιλογή της καθαρεύουσας ή της δημοτικής, αλλά παρουσιάζονταν πολύ συνθετότερο, σχεδόν πολύπλοκο, και θα πρέπει να θεωρηθεί μέσα στο γενικότερο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο. Με δεδομένη την αντίληψη ότι η πνευματική και πολιτιστική κίνηση θα έπρεπε να είναι σοσιαλιστική ως προς το περιεχόμενό της και εθνική (μειονοτική), ως προς τη γλώσσα, το πρόβλημα που έπρεπε αρχικά να αντιμετωπιστεί ήταν ο καθορισμός αυτής της γλώσσας. Η κατάσταση που επικρατούσε ήταν σε γενικές γραμμές η ακόλουθη: Στο βόρειο Καύκασο και στην Απχάζια, οι ποντιακοί πληθυσμοί, που αποτελούσαν την πλειονότητα, μιλούσαν ποντιακά σε διάφορες παραλλαγές, ανάλογες προς τον τόπο καταγωγής τους. Η δεύτερη σε αριθμούς μειονοτική ομάδα Ελλήνων ήταν οι *ρουμαίοι* της Μαριούπολης, οι οποίοι μιλούσαν τη μαριουπολίτικη διάλεκτο, που στη βάση της ήταν ελληνική, αλλά με πολλά ταταρικά στοιχεία²⁵. Στην περιοχή του Καρς οι Έλληνες μιλούσαν ρωσικά, ενώ στη Γρούζια και την Τσάλκα μιλούσαν τουρκικά. Ένα μικρό ποσοστό, τέλος, κυρίως στην Κριμαία μιλούσε τη δημοτική. Ο αριθμός των Ελλήνων που ήταν σε θέση να μιλήσουν και να επικοινωνήσουν στη δημοτική ήταν πολύ μικρός κι ακόμη μικρότερος ήταν ο αριθμός εκείνων που μπορούσαν να τη γράψουν. Η γλώσσα όλων των ελληνικών σχολείων ως αυτήν την περίοδο, ήταν η καθαρεύουσα. Έτσι, λοιπόν, η επιλογή της γλώσσας διδασκαλίας και συνακόλουθα της επίσημης γλώσσας της ελληνικής μειονότητας, προσέκρουε στις ιδιαιτερότητες που παρουσίαζε η σύνθεση του πληθυσμού. Οι αριθμοί συνηγορούσαν για την επικράτηση της ποντιακής. Όμως η ποντιακή, παρά το γεγονός ότι ομιλούνταν από σχεδόν το 70% των Ελλήνων, δεν είχε ως τότε καλλιεργηθεί γραπτά εφόσον ποτέ δεν είχε χρησιμοποιηθεί ως γλώσσα διδασκαλίας ούτε στον ίδιο τον Πόντο. Το εκπαιδευτικό σύστημα του ποντιακού ελληνισμού στη Μικρά Ασία ακολουθούσε σε γενικές γραμμές, το ελλαδικό και έτσι δεν είχε προκύψει η ανάγκη για τη συγγραφή βιβλίων, σχολικών ή μη, αφού οι μορφωμένοι είχαν μορφωθεί σύμφωνα με τα όσα ίσχυαν στην Ελλάδα²⁶ και οι αναλφάβητοι ούτως ή άλλως δε διάβασαν ούτε έγραφαν. Ενδεικτική αυτής της κατάστασης είναι η εκδοτική παραγωγή, τόσο στο χώρο του βιβλίου όσο και στο χώρο των εφημερίδων και των περιοδικών που κυκλοφορούσαν ανάμεσα στον ποντιακό ελληνισμό

25. Για τη γλώσσα των «ρουμαίων», βλ. Απόστολος Καρπόζης, «Οι Έλληνες της Μαριούπολης (Ζντάνοφ) και η διάλεκτός τους», *Αρχείον Πόντου* 40(1985)103 κ.ε.

26. Επιβίωση αυτής της νοοτροπίας αποτελεί, το 1933, η πρόταση των κατοίκων του Κερτς για διδασκαλία της καθαρεύουσας και της ιστορικής ορθογραφίας, με το επιχείρημα «Όπως στην Ελλάδα, έτσι και εμείς», βλ. Κ. Kanonidis, *O literaturnom jazyke trudjascichsja SSSR*, Ροστόβ-Δον 1933, σ. 14.

στη διάρκεια του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα²⁷. Ακόμη ως το 1922 οι αντιδράσεις για την εγκατάλειψη της καθαρεύουσας ήταν αισθητές, όπως δηλώνει ένα ειρωνικό στιχούργημα του Δ. Εριστέα με τίτλο «Εκκλησις εις τα φιλογενή και φιλόγλωττα αισθήματα των Ελλήνων της Ρωσσίας»²⁸. Η επιλογή της δημοτικής, από την άλλη, προσέκρουε στο γεγονός ότι ουσιαστικά ήταν μια γλώσσα άγνωστη στις πλατιές μάζες ανάμεσα στις οποίες τα ποσοστά του αναλφαριθμητισμού ήταν ιδιαίτερα υψηλά. Για τη μελέτη και εξέταση του όλου ζητήματος είχε συγκροτηθεί η «Κεντρική Επιτροπή του νέου Αλφαριθμητισμού». Οι συζητήσεις κράτησαν αρκετά χρόνια και τροφοδοτήθηκαν από τις διάφορες απόψεις που τάσσονταν υπέρ της μιας ή της άλλης λύσης. Τέλος, η Επιτροπή παρουσίασε στη Μόσχα, στις 10 Μαΐου 1926, τα πορίσματα των εργασιών της και πρότεινε την υιοθέτηση της νεοελληνικής ως επίσημης γλώσσας της μειονότητας και της εκπαίδευσης, ενώ η ποντιακή και η μαριουπολιτική θα χρησιμοποιούνταν για τη μόρφωση και καλλιέργεια των ενήλικων αγράμματων και «ολιγογράμματων». Ταυτόχρονα, η Επιτροπή, η οποία αποτελούνταν από Έλληνες και Ρώσους γλωσσολόγους, εισηγήθηκε την κατάργηση της ιστορικής ορθογραφίας και την καθιέρωση της φωνητικής. Στο εξής η ελληνική γλώσσα γραφόταν με είκοσι γράμματα, πέντε φωνήεντα (=άτριφτι φτόνκι: α, ε, υ[προφέρεται ου], ε, ι) και δεκαπέντε σύμφωνα (=τριθάμενι φτόνκι: β, γ, δ, ζ, θ, κ, λ, μ, ν, π, ρ, ς, τ, φ, χ)· οι καταχρηστικοί δίφθογγοι και τα πνεύματα καταργούνται· από τα σημεία τονισμού διατηρείται μόνο η οξεία στις πολυσύλλαβες λέξεις που δεν τονίζονται στη λήγουσα²⁹.

Η υλοποίηση αυτής της απόφασης και η πορεία ως την τελική αποδοχή της δημιούργησε πλήθος προβλημάτων και η εξέταση του όλου θέματος.

27. Για τις εφημερίδες και τα περιοδικά, καθώς και για μια σύντομη, αλλά περιεκτική παρουσίαση των εκπαιδευτικών πραγμάτων στον Πόντο, βλ. Anthony A.M. Bryer, "The Pontic revival and the New Greece", στον τόμο *Hellenism and the First Greek War of Independence (1821-1830) : Continuity and Change*, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 184 κ.ε., ιδιαίτ. σ. 186-187.

28. *Σπάρτακος*, 19 Νοεμβρίου 1921, αρ. 49. Παραθέτω μερικούς χαρακτηριστικούς στίχους:

«Εἰς τὴν σχολὴν ποὺ μαλλιάρὸν ἰδίωμα λαλεῖται
.....
τοὺς τρυφεροὺς ὑμῶν βλαστοὺς μὴν στέλλετε πολῖται.

.....
Στα πλημμυροῦντα τὴν ψυχὴν, τὸν νοῦν καὶ τὴν κοιλίαν
αισθημάτά σας, Ἕλληνες, σας ἐξορκίζω ὁ τάλαις
υποχρεώσεις ἔχοντες στὸ ἔθνος μας μεγάλας.
Φεύγετε τοὺς ἐπιβλαβεῖς δασκάλους καὶ δασκάλας
τὴν γλῶσσαν τῶν προγόνων μας φυλάττοντες τὴν θεῖαν».

29. Βλ. Κ. Τοπκαράς, *Γραμματικὴ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας*, Ροστόβ-Δον, Ἔκδοση τοῦ Κραϊνα-
τοισιζάτ του Βορείου Καυκάσου, 1928, σ. 3 κ.ε.

απαιτεί μια ξεχωριστή μελέτη³⁰. Πάντως, το 1934 όλες οι επιφυλάξεις και οι αμφισβητήσεις για την ορθότητα της απόφασης είχαν προφανώς αρθεί, όπως φαίνεται από την τοποθέτηση της εφημερίδας *Κομμουνιστής*, στο επιτελείο της οποίας συγκαταλέγονταν, αρχικά, οι κύριοι αντίπαλοι της επικράτησης της δημοτικής³¹. Η απόφαση για την καθολική αποδοχή της δημοτικής επικυρώθηκε τον Απρίλιο του 1934, στη Μόσχα, σε ένα συνέδριο όπου συμμετείχαν αντιπρόσωποι όλων των περιοχών.

Στον χώρο της εκπαίδευσης η υιοθέτηση της δημοτικής δημιούργησε μια σειρά προβλημάτων. Η δημοτική, όπως αναφέραμε, μιλιόταν μόνο στην Κριμαία, στα περικόρια της Οδησσού και της Σεβαστούπολης και ο αριθμός των Ελλήνων που την ομιλούσαν δεν ξεπερνούσε τους 5 - 6.000. Σύμφωνα με τα στοιχεία που μας παρέχει ο Κ. Κανονίδης, μέλος μιας ειδικής αποστολής³² επιφορτισμένης να επιθεωρήσει την κατάσταση στα σχολεία, από τους 300 Έλληνες δασκάλους της Σοβιετικής Ένωσης, ήταν αμφίβολο αν είκοσι γνώριζαν τη δημοτική σε ικανοποιητικό βαθμό. Οι υπόλοιποι μιλούσαν και έγραφαν ένα κράμα καθαρεύουσας, δημοτικής, ποντιακής, ρωσικής και τουρκικής. Τη διαπίστωσή του αυτή ο Κ. Κανονίδης την επιβεβαιώνει από την πείρα του στην Παιδαγωγική Ακαδημία του Κραζνοντάρ όπου δίδασκε την ελληνική γλώσσα, ως λέκτορας, σε διάφορα προγράμματα επιμόρφωσης στην περίοδο 1925-1933³³. Αλλά και νωρίτερα έχουμε ενδείξεις και πληροφορίες για το ίδιο θέμα. Το 1928 από τους 156 δασκάλους στην ευρύτερη περιοχή της Μαριούπολης, οι 109 (69%) είχαν ρωσική μόρφωση³⁴. Ενδεχομένως οι απόψεις του Κ. Κανονίδη να είναι κάπως ακραίες αφού υπήρχαν άλλα μέλη της αποστολής, όπως ο Δ. Κανονίδης, που υποστήριζαν ότι στην περιοχή π.χ. του Κερτς ή του Βατούμ οι μαθητές δεν αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην εκμάθηση της δημοτικής και ότι ο πληθυσμός της περιοχής συνεννοείται άνετα στη δημοτική³⁵. Πάντως στον Τύπο

30. Μια πρώτη ενημέρωση του ελληνικού κοινού γύρω από το ενδιαφέρον αυτό θέμα κάνει ο Δημήτρης Γλινός, μετά από τη συμμετοχή του στο Συνέδριο των Συγγραφέων στη Μόσχα, το 1934. Βλ. Δημήτρης Γλινός, «Οι Έλληνες της Σοβιετικής Ένωσης και το γλωσσικό πρόβλημα», *Νέοι Πρωτοπόροι* (1934) σ. 307-308 και 487-489· πβλ. και τα άρθρα του ιδίου στην εφημερίδα *Νέος Κόσμος* (27 Σεπτεμβρίου 1934 - 26 Ιανουαρίου 1935).

31. Βλ. άρθρο με τίτλο «Σίντομα αθρίσματα κε προσπτικες τις δυλιας τυ εκδοτικου **Κομμουνιστής**», *Κομμουνιστής*, 6 Μαΐου 1934, αρ. 45 (1066).

32. Τα έξι μέλη της αποστολής ήταν οι «ς. Βρύμπελς (ρικοβοντίτελς) - μέλος τις πάρτις, ναύτζνι ραμπόντικος, (Μόσχα), ς. Σεργιέβσκι, προφέξορας-γλωσσολόγος (Μόσχα), ς Πανατιάντι, προφέξορας ακ το Χάρκοβου, ς. Κ. Κανονίντις, αντιπρόσωπος ακ το Ροστοφ, ς. Γιάλις ακ τι Μαριούπολι, ς. Παρασκευόπολο ακ' το Κ.ΥΜ.Ζ. (Μόσχα)», βλ. *Κολεχτιβιστής* 29 Μαΐου 1933, αρ. 32 [177] σε σύντομο άρθρο με τίτλο «Ίρθε ι εκσπεντίτσια για τι γλόσσα», που πληροφορεί για την άφιξη της αποστολής στην περιοχή της Μαριούπολης και τα χωριά που σκόπευε να επισκεφθεί στην περίοδο της εξαήμερης παραμονής της. Ο Γλινός αναφέρει επίσης την αποστολή και τα μέρη που επισκέφτηκε, *ό.π.*, σ. 488.

33. Κ. Κανονίδης, *Ο literaturnom jazyke trudjascichsia SSSR*, Ροστόβ-Δον 1933, σ. 11.

34. *Κομμουνιστής*, 11 Ιανουαρίου 1928, αρ. 1(457).

35. Κ.Κανονίδης, *ό.π.*, σ. 14-15.

της εποχής απαντούν συχνά σημειώματα και άρθρα που αφορούν αυτό ακριβώς το ζήτημα και δε λείπουν οι επιστημόνες καταγγελίες για σχολεία όπου τα μαθήματα γίνονταν στα ρωσικά, όπως π.χ. στο σχολείο του χωριού Σαρτανά³⁶, ή περιπτώσεις και περιστατικά που μόνο όταν έμπαινε κάποιος επιθεωρητής στην τάξη τότε εμφανίζονταν τα ελληνικά βιβλία³⁷. Εξάλλου, ο Π. Σπέλτας, τον Ιούλιο του 1934, σε άρθρο του με τίτλο «Κε πάλι για τα ελινικά σκολια», μας πληροφορεί ότι σε πολλά σχολεία, δεν κατορθώθηκε ακόμη να βρεθούν οι κατάλληλοι δάσκαλοι, ενώ πολλοί από τους υπάρχοντες δεν είχαν ούτε καν μεσαία μόρφωση³⁸. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση του χωριού Μικρό Γιανισόλ, στο Ντονέτσκ, όπου η σύνθεση του πληθυσμού παρουσίαζε την ακόλουθη εικόνα: Από τους 1800 Τατάρους κατοίκους, ταταρικά μάθαιναν οι 800, από τους 790 γρεκο-τατάρους Ρωμιούς, ελληνικά μαθαίναν οι 580. Οι Ρώσοι ήταν μόνον 91, αλλά ρωσικά μαθαίναν 900. Τα βιβλία στη δημοτική δεν τα χρησιμοποιούσαν ούτε οι μαθητές, ούτε οι δάσκαλοι, και αυτό ήταν η κύρια «αίτια του κακού», δηλαδή του κρυφού μαθήματος στη ρωσική. Παρόμοια είναι η κατάσταση π.χ. στο χωριό Γιάλτα στην Αζοφική, όπου η ελληνική κοινότητα αποτελούσε το 90-95% του πληθυσμού και αριθμούσε γύρω στους 6.500. Στα 1931, το χωριό διέθετε βιβλιοθήκη με 4.000 βιβλία, από τα οποία μόνο 2% ήταν ελληνικά, 25% ουκρανικά και τα υπόλοιπα ρωσικά³⁹. Σχεδόν τρία χρόνια αργότερα η κατάσταση δεν φαίνεται να βελτιώνεται, τουλάχιστον ως προς το θέμα της γλώσσας. Ο αριθμός των Ελλήνων μαθητών στα δύο σχολεία του χωριού (ένα τετρατάξιο και ένα εφτατάξιο) υπολογίζεται σε 500. Όμως τα μαθήματα γίνονταν στη ρωσική και την ουκρανική γλώσσα: «**Ι ελινικι γλόσα ινε χάλι μάθιμα...** ολ' δάσκαλ-πα τα ελινικα δεν κζέρυνε, κζέρυνε τι ντόπια γλόσα, πυιο τα λόγια-τι δεν ζόνι, δάσκαλ να πυν τυς μαθιτες τι θέλυνε, κε αχ τατο-πα θάλνι μέζα ρύσικα κε υκραίνικα λόγια, για λαχαρυέβνε[=συζητούν] μόνο ρύσικα κε υκραίνικα...» Στο χωριό Στίλα του Ντονέτσκ οι δάσκαλοι κατηγορούνται επίσης για προπαγάνδα υπέρ της ουκρανικής και της ρωσικής: «α-φτι ίλεγαν τυς μαθιτυς, οτι ι δικι ζας μιτρικι γλόσα δεν έχι κανα - λυγας περσπεκτίβες [=προοπτικές], ότι ι δίναμι ίνε ζτιν υκρανικι κε ζτιν ρόζικι γλόσα. Απ εδο-πα ι μαθιτες, τίνα μαθένιζκαν 3-5 χρόνια ζτι μιτρικι-τυς γλόσα πέραςαν-τυς ζτιν μάθιζι ζτι ρύσικι κε υκρανικι γλόσα»⁴⁰. Ένα άλλο στοιχείο που επιβεβαιώνει και ίσως εξηγεί τις παραπάνω επιστημόνες, τουλάχιστον για τη δεκαετία 1920-1930, είναι το γεγονός ότι στην περιοχή

36. *Πιονέρος*, Απρίλιος 1933, αρ. 1, σ. 2.

37. *Κολεχτιβιζις*, 13 Ιουλίου 1933, αρ. 47 (192).

38. *Κομμυνιζις*, 27 Ιουλίου 1934 αρ. 73 (1094).

39. *Κολεχτιβιζις* 27 Φεβρουαρίου 1931, αρ. 11 (23) πβλ. και την έκκληση για τη δωρεά βιβλίων προς την ελληνική βιβλιοθήκη του Νοβοροσσίσκ, *Σπάρτακος*, 11 Φεβρουαρίου 1921, αρ. 11.

40. *Κολεχτιβιζις*, 19 Νοεμβρίου 1933, αρ. 87 (232).

της Μαριούπολης ως το 1926 δεν υπήρχαν ελληνικά σχολεία, εκτός από τη διετία 1924-1926 κατά την οποία λειτούργησε ένα σχολείο στη Μαριούπολη. Όπως προκύπτει από τις εργασίες της Πρώτης Πανσυνδεδεσμένης Σύσκεψης για τη γλώσσα, ως το 1926 υπήρχε ένα σχολείο στην Οδησσό και τη Μαριούπολη⁴¹, ενώ, αντίθετα, το 1928 λειτουργούσαν στην περιοχή της Μαριούπολης 39 σχολεία της πρώτης βαθμίδας και 6 της δεύτερης με 156 εκπαιδευτικούς, από τους οποίους, όπως αναφέραμε ήδη, οι 109 είχαν ρωσική εκπαίδευση. Αυτός άλλωστε ήταν ένας από τους λόγους που επέβαλε την επιμόρφωση-μετεκπαίδευση που πραγματοποιήθηκε στη διάρκεια του 1926 και 1927⁴². Πάντως το «γλωσσικόν ζήτημα» είναι ένα θέμα μείζονος σημασίας και απασχολεί έντονα την πνευματική ηγεσία, δεδομένου ότι η ικανοποιητική λύση του αποτελεί βασική προϋπόθεση για οποιαδήποτε περαιτέρω ανάπτυξη.

Ένας από τους βασικούς άξονες της νέας εκπαιδευτικής πολιτικής ήταν η καθολικότητα της εκπαίδευσης που αφορούσε πλέον, όχι μόνον το μαθητόκοσμο, αλλά το σύνολο του πληθυσμού. Η εξάλειψη του αναλφάβητισμού ανάμεσα στις πλατιές μάζες ήταν ένας από τους κύριους στόχους που είχαν θέσει, σε κεντρικό επίπεδο, οι εμπνευστές των νέων προγραμμάτων για την παιδεία. Έτσι, ενώ η δημοτική υιοθετούνταν στα σχολεία, η ποντιακή και η μαριουπολιτική διατηρούνταν για την επικοινωνία με τους αγράμματους και ολιγογράμματος, γεγονός που υπαγόρευε τη συγγραφή ή μετάφραση έργων και στις τρεις γλώσσες (διαλέκτους). Ακόμη και το 1934, όταν και οι τελευταίες αντιρρήσεις για την επικράτηση της δημοτικής έχουν πλέον εκλείψει, η θεωρητική τοποθέτηση της συντακτικής ομάδας του *Κομμουνιστή* συνοψίζεται στην ακόλουθη φράση: «Όπως ίνε γνωστο ι απόφασι λεί πως πρέπι να βαστάμε γραμι για ενιέα φιλολογικι γλώσα, ζίγχρονα όμως να μι παραγνορίζουμε τι μιτρικι γλώσα κε να κσακολυθίζουμε να διεκσάγουμε δυλια με τις μάζες, να βγάλουμε μαζικι κε καλιτεχνικι φιλολογία ζτι μιτρικί-τυς γλώσα, πλισιάζοντας-τιν λίγο-λίγο ζτιν ενιέα γλώσα.»⁴³. Η προσπάθεια αυτή αντικατοπτρίζεται στο ποσοστό των ποντιακών βιβλίων που κατά την περίοδο 1928-1937, στο Ροστόβ του Δον, συνιστούν το 39% του συνόλου των εκδόσεων του εκδοτικού *Κομμουνιστή*⁴⁴. Βεβαίως στο ποσοστό αυτό δε συμπεριλαμβάνονται τα σχολικά εγχειρίδια τα οποία γράφονταν σχεδόν αποκλειστικά στη δημοτική.

Τρία ήταν τα κύρια ζητούμενα για την υλοποίηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων: δάσκαλοι, βιβλία και σχολικά κτίρια. Η έλλειψη δασκάλων και η ελλιπής κατάρτιση των υπαρχόντων, η έλλειψη και η ποσοτική κια

41. *Κομμουνιστής*, 5 Απριλίου 1928, αρ. 11 (467).

42. *Κομμουνιστής*, 15 Φεβρουαρίου 1928, αρ. 5 (461).

43. *Κομμουνιστής* 6 Μαΐου 1934, αρ. 45 (1066).

44. Βλ. Α. και Μ. Καρπόζηλου, «Ελληνοποντιακά βιβλία στη Σοβιετική Ένωση» *Αρχειόν Πόντου* 42(1988-89)65-66.

ποιοτική ανεπάρκεια των σχολικών βιβλίων και βοηθημάτων, καθώς και οι μεγάλες ανάγκες για νέες σχολικές αίθουσες, είναι τα κοινότερα θέματα που τίγονται στον Τύπο της εποχής. Το πρώτο ζήτημα αντιμετωπίστηκε με την ίδρυση και λειτουργία των Διδασκαλείων, καθώς και με μια σειρά επιμορφωτικών σεμιναρίων, μαθημάτων κ.λπ. Το δεύτερο ζήτημα αντιμετωπίστηκε με τη μετάφραση εγχειριδίων από τα ρωσικά και τη συγγραφή νέων ελληνικών βιβλίων κυρίως για τα μαθήματα της γλώσσας. Τέλος για το τρίτο ζητούμενο, τα σχολικά κτίρια και τον κατάλληλο εξοπλισμό τους, ζήτημα που δε θα μας απασχολήσει εδώ, οι πρόοδοι σ' αυτόν τον τομέα καταγράφονται με περισσή λεπτομέρεια στον τοπικό Τύπο της εποχής⁴⁵.

Οι παιδαγωγικές ακαδημίες (Τα Πεδ-Τέχνικυμ)

Η δημιουργία παιδαγωγικών σχολών για την παραγωγή ντόπιων στελεχών, που θα ανταποκρίνονταν στις μεγάλες καινούριες ανάγκες, ήταν ένα θέμα που εντασσόταν στο πλαίσιο της αυτονόμησης της μειονότητας από τα κέντρα του ελληνισμού που ως τότε προμήθευαν το ανθρώπινο δυναμικό για τη στελέχωση των σχολείων. Άλλωστε το τέλος της εξάρτησης υπαγορευόταν και από το διαφορετικό περιεχόμενο που αποκτούσε η εκπαίδευση κάτω από το νέο σοσιαλιστικό καθεστώς. Ήδη από το 1921 έχουμε αναφορές στο μεγάλο αυτό πρόβλημα. Στην εφ. *Σπάρτακος* του Νοβοροσίσκ, το πρόβλημα τίγεται με αφορμή ορισμένα συγκεκριμένα παραδείγματα δασκάλων που «ανοίγουν δρόμο σε κάθε είδους προβοκάτσια, ενίοτε δε ανοιχτής αντεπαναστατικής προπαγάνδας... Πολύ δε περισσότερο αυτό το κάμουν χωρίς να τιμωρηθούν που αυτούς τους βοηθεί η γνώση της ελληνικής γλώσσας, η οποία δεν είναι δυνατόν να εξελεγχθεί από τας εντοπίους κομμουνιστικές οργανώσεις και τα ισπολκομ ... Αλύπητα πρέπει να καταδιωχθούν αυτοί οι προπαγανδιστάι της μπουρζουαζίας»⁴⁶. Δώδεκα χρόνια αργότερα, το θέμα του προσωπικού των σχολείων τίγεται στην εφημερίδα του Σουχούμ, τον *Κόκινο Καπνα*: «Εκσον απο πολυς δασκάλυς πυ χέρι με χέρι με τις εργαζόμενες μάζες απαντίσανε τον Οχτόβρι κε αμέζος ταχθίκανε στο πλεβρο τυ προλεταριάτυ για να ιπερασπίσουν τι νεαρι ακόμα σοσιαλιστικι πατρίδα, ι περισότερι-τυς ινε άνθρωπι δίχος ζινίδισι, δίχος προτοβυλία, πιστα τσιράκια τον αφεντάδον τυς»⁴⁷. Όπως ήταν φυσικό, η νέα τάξη πραγμάτων δεν ήταν δυνατόν να στηριχθεί στα παλιά στελέχη, τα οποία δεν ανταπο-

45. Άρθρα και σημειώματα σχετικά με τα σχολικά κτίρια υπάρχουν σε όλες τις εφημερίδες. Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος που περιγράφεται το χτίσιμο νέας πτέρυγας στο σχολείο του Κερτς: «Οχτο εβάερες και εβίλιες παράδοσις[sic], να το δόρο τις κιθέρνισις κε τυ κοματος στις ρομιυς κε τα ρομιόπυλα τυ Κερτσιυ στιν ΧVΙΙ επέτιο τυ Οχτόβρι», βλ. *Κόκινος Καπνας* 27 Οκτωβρίου 1934, αρ.47(139), και της Μιχαΐλοφκας, *ό.π.*, 20 Νοεμβρίου 1934, αρ. 51(143)

46. Τριανταφύλλωφ, «Οι διδάσκαλοι», *Σπάρτακος*, 7 Μαΐου 1921, αρ. 23.

47. *Κόκινος Καπνας*, 23 Ιουνίου 1933, αρ. 28 (62).

κρίνονταν στις νέες απαιτήσεις, ούτε ποιοτικά ούτε ποσοτικά. Βεβαίως οι ανάγκες ήταν τεράστιες και γι' αυτό έχουμε περιπτώσεις δασκάλων που παραμένουν στις θέσεις τους, παρόλη την αδιαφορία ή και την ενδεχόμενη αντίθεσή τους προς τα νέα δεδομένα, τουλάχιστον τα γλωσσικά. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του καθηγητή Χριστόφορου Διαμαντίδη, όπως τη διηγείται ο Δημήτρης Γλνός. Το Σεπτέμβριο του 1934 ο Γλνός μαζί με τον Κώστα Βάρναλη επισκέφτηκαν το ελληνικό σχολείο της Οδησσού, όπου τους υποδέχτηκε «ένας γέρος ψηλός, ξερακιανός, με υπογένειο. Θωρακισμένος με την άψογή του καθαρεύουσα, ακατάλυτο μεγαλείο, επελαγοδρόμψε ανάμεσα σε όλες τις φοβερές τρικυμίες. Και τώρα ήταν εκεί μετά μια τέτοια επανάσταση, ο μόνος όρθιος»⁴⁸.

Οι διδασκαλικές σχολές που ιδρύθηκαν και λειτούργησαν στο Σουχούμ, στο Βατούμ, στη Μαριούπολη και στο Κρασνοντάρ, στη δεκαετία 1920-1930, ήταν όλες μέσες παιδαγωγικές σχολές. Η επίσημη ονομασία τους ήταν Παιδαγωγικά Τέχνικουμ ή «Πεδ-Τέχνικουμ». Στα νέα αυτά διδασκαλεία, η κομματική ευθυγράμμιση και πειθαρχία θεωρούνταν δεδομένη⁴⁹. Η κεντρική και εξέχουσα θέση που κατείχαν οι σχολές μέσα στο πολιτισμικό γίγνεσθαι της περιοχής πιστοποιείται και από τη στενή συνεργασία που είχε το διδακτικό προσωπικό τους με τον τοπικό Τύπο και την εκδοτική παραγωγή. Η πλειονότητα των νεότερων συγγραφέων, μεταφραστών και γενικότερα η πνευματική ηγεσία είναι καθηγητές ή απόφοιτοι των ακαδημιών. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις τα γραφεία των τοπικών εφημερίδων συστεγάζονται με τα Πεδ-Τέχνικουμ. Για ανώτερες σπουδές οι απόφοιτοι των παιδαγωγικών σχολών μπορούσαν να εγγραφούν στα τοπικά Παιδαγωγικά Ινστιτούτα ή σε Ινστιτούτα της Μόσχας και του Λένινγκραντ. Έτσι, λ.χ., η ελληνική εφημερίδα του Σουχούμ, *Κόκινος Καπνας*, ανακοίνωνε ότι το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο της Απκάζιας δεχόταν φοιτητές για το ακαδημαϊκό έτος 1933-34, ηλικίας 17 - 35 ετών για τα τμήματα: κοινωνιολογικό-ιστορικό, γλώσσας και φιλολογίας, φυσικό-μαθηματικό και χημικό-βιολογικό⁵⁰. Εξάλλου για ανώτερες σπουδές στον κλάδο της φιλολογίας και της γλώσσας, το Σεπτέμβριο του 1930 άνοιξε ο Νεοελληνικός Κύκλος στο ιστορικό-φιλοσοφικό και γλωσσολογικό Ινστιτούτο του Λένινγκραντ. Η φοίτηση στο Ινστι-

48. Δ. Γλνός, «Η σημερινή Σοβιετική Ρωσία», *Νέος Κόσμος*, 17 Δεκεμβρίου 1934.

49. Έτσι ο υπεύθυνος του Πεδ-Τέχνικουμ της Μαριούπολης, Λευκόπουλος, κατηγορείται ως εχθρός της επανάστασης γιατί έβγαλε τις λέξεις που γέννησε η επανάσταση και στη θέση τους χρησιμοποίησε λέξεις δίχως επαναστατικό περιεχόμενο: τον κουλάκο τον μετέφραζε πλούσιο, το σοβιέτ, συμβούλιο κ.λπ., ενώ ταυτόχρονα προμηθεύτηκε μπουρζουαζικά βιβλία από την Ελλάδα για το Πεδ-Τέχνικουμ και ξέχασε να παραγγείλει «επαναστατική λιτερατούρα», βλ. *Πιονέρος* (1933) αρ. 9, σ. 6.

50. *Κόκινος Καπνας*, 1 Αυγούστου 1933, αρ. 34 (68). Η προσέλευση στις εξετάσεις για την είσοδο στις ανώτερες αυτές ακαδημίες απαιτούσε μια σειρά από δικαιολογητικά. Στην παραπάνω περίπτωση ζητούνταν οκτώ πρωτότυπα πιστοποιητικά «για την κινονικι θέσι κε καταγογι, για την παραγογικι κε κινονικι δυλια» κ.ά.

τούτο ήταν τριετής και οι πρώτοι «κόκκινοι επιστήμονες» αποφοίτησαν τον Ιούνιο 1933⁵¹. Και δω όπως στα Διδασκαλεία οι ταξικοί εχθροί ανακαλύπτονταν και αποβάλλονταν. Από τους δεκαέξι σπουδαστές που εισήχθησαν το 1930, οι τρεις καταγγέλλονται, ονομαστικά, για την καταγωγή τους και την αντισοβιετική τους δράση, ενώ άλλοι κατηγορούνται γιατί «δεν καταλάμβανε τι σοβαρότητα τις σπουδές»⁵².

Η πρώτη ελληνική Παιδαγωγική Ακαδημία ιδρύθηκε τον Αύγουστο του 1924 στο **Κραζνοντάρ**. Κατά τα έτη 1925-26, διακόσοι δάσκαλοι παρακολούθησαν μια σειρά επιμορφωτικών μαθημάτων, με υπεύθυνο του προγράμματος τον Δ. Σαβόφ. Είχε ήδη προηγηθεί μια συνδιάσκεψη των Ελλήνων δασκάλων «προς προγύμνασιν αιτών σινελθόντων» από τις 20 ως τις 22 Αυγούστου 1924 υπό την προεδρεία του Δ. Σαβόφ, που την εποχή αυτή είναι διευθυντής του ελληνικού σχολείου του Κραζνοντάρ⁵³. Στα προγράμματα αυτά δίδασκε ως λέκτορας ο Κ. Κανονίδης. Παράλληλα, λειτουργούσε το πλήρες τετραετές πρόγραμμα και οι πρώτοι σπουδαστές αποφοίτησαν το 1928. Ο αριθμός των σπουδαστών το 1928 ήταν γύρω στους εκατό, ενώ αργότερα, το 1934, γνωρίζουμε ότι ο *Κομμουνιστής* πουλούσε 146 φύλλα αποκλειστικά ανάμεσα στους σπουδαστές της Ακαδημίας⁵⁴. Εξάλλου, οι σπουδαστές εξέδιδαν και δική τους εφημερίδα με τίτλο *Σίντροφος: Οργανο τις κοματικis ομάδας κε τυ Προφκομ τυ Ελινικυ Πεδ. Τέχνικυμ*⁵⁵.

Η Παιδαγωγική Ακαδημία της Μαριούπολης εγκαινιάστηκε στις 7 Νοεμβρίου 1930. Τα τμήματα που είχε ήταν τα ακόλουθα: 1. Σχολικό 2. Προσχολικό 3. Πολιτικό-μορφωτικό και 4. Τμήμα της Κομ. Παιδικής Κίνησης. Όπως μας πληροφορεί η τοπική εφημερίδα *Κολεχτιβιστις*⁵⁶ στόχος της Ακαδημίας ήταν να εκπαιδεύσει στελέχη για τα ελληνικά χωριά της περιοχής, να οργανώσει μαθήματα για του κομσομόλους, και να επιτελέσει μεταφραστική δουλειά από τα ουκρανικά για τα επτατάξια ελληνικά σχολεία. Το πρόγραμμα σπουδών ήταν τριετές⁵⁷. Η πρώτη ομάδα των αποφοίτων της σχολής το 1933 αριθμούσε 85 άτομα που κατανέμονταν ως εξής: «σχολικι εργάτες: 44, εργάτες τυ ΠΚΚ: 17, προσκολικis μάθις: 14, εκσοσκολικis μάθις: 10». Η σύνθεση ως προς τη γλωσσική τους προέλευση ήταν: 56 ελληνόφωνοι και 29 ταταρόφωνοι⁵⁸. Βέβαια, οι 44 νέοι δάσκαλοι δεν πληρούσαν παρά το 45-50% των αναγκών, εφόσον οι απαιτούμενοι δάσκαλοι για την επάν-

51. *Κόκινος Καπνας*, 6 Ιουνίου 1933, αρ. 25 (59).

52. *Κόκινος Καπνας*, 23 Ιουνίου 1933 αρ. 28 (62). Ο Δ. Γλυνός αναφέρει δέκα σπουδαστές στο νεοελληνικό τμήμα του Πανεπιστημίου του Λένινγκραντ, *ό.π.*, σ. 487.

53. *Αλήθεια*, 3 Οκτωβρίου 1924, αρ. 17, σ. 4.

54. *Κομμουνιστής*, 12 Οκτωβρίου 1934, αρ. 98 (1119)

55. *Κομμουνιστής*, 15 Νοεμβρίου 1934, αρ. 109 (1130).

56. *Κολεχτιβιστις*, 16 Νοεμβρίου 1930, αρ. 4.

57. *Κολεχτιβιστις*, 15 Σεπτεμβρίου 1931, αρ. 45 (57).

58. *Κολεχτιβιστις*, 30 Ιουνίου 1933, αρ. 43 (187).

δρωση των σχολείων της περιοχής ήταν 94. Παράλληλα, η Σχολή οργάνωνε και ετήσια επιμορφωτικά σεμινάρια που τον πρώτο χρόνο λειτουργίας τα παρακολούθησαν 39 άτομα (30 για την πρώτη βαθμίδα και 9 για τη δεύτερη)⁵⁹. Αργότερα ο αριθμός σχεδόν διπλασιάστηκε σε 30 ελληνόφωνους και 30 ταταρόφωνους δασκάλους⁶⁰. Λόγω ελλείψεως βοηθημάτων, τα μαθήματα στην Ακαδημία αρχικά και όλως παραδόξως γίνονταν στα ρωσικά, ενώ μερικούς μήνες αργότερα πληροφορούμαστε ότι όλα τα μαθήματα γίνονταν πλέον στα ελληνικά⁶¹. Αλλά και αργότερα, όταν το πρώτο τριετές πρόγραμμα σπουδών είχε ολοκληρωθεί, δε λείπουν οι σχετικές αναφορές ως προς την επάρκεια των διδασκόντων στην ελληνική γλώσσα. Στις 18 Οκτωβρίου 1933, μέλη του διδακτικού προσωπικού κρίνονται ως προς την καταλληλότητά τους να παραμείνουν στο Πεδ-Τέχνικυμ με βάση την πολιτική τους τοποθέτηση και την επάρκειά τους στην ελληνική γλώσσα⁶².

Η Παιδαγωγική ακαδημία στο Σουκούμ. Η λειτουργία της αρχίζει το 1930. Το 1931 φοιτούσαν 60 σπουδαστές και το 1936 ο αριθμός τους υπερτριπλασιάζεται φυσιολογικά σε 200, με αντίστοιχο ετήσιο προϋπολογισμό 49.000 ρούβλια και 295.000 ρούβλια⁶³. Οι πρώτοι δώδεκα σπουδαστές ολοκλήρωσαν τον τριετή κύκλο σπουδών και αποφοίτησαν το 1933⁶⁴. Στην περίοδο 1931-1934 η Ακαδημία είχε το παρακάτω διδακτικό προσωπικό: Βασίλειος Καρτάσης (Γεωγραφία), Δευθυντής, Χρήστος Πολιτίδης (Ιστορία), Νίκος Τομπουλίδης (φιλολογία), Θεόδωρος Εφραιμίδης ή Εφρεμάντης (γλώσσα), Γιώργος Διαμαντίδης, Πέτρος Χολίδης (φιλολογία και διδακτική), Χριστόφορος Ιηπολίτωφ (ιστορία και κοινωνιολογία, και μετά από το θάνατο του Καρτάση, Διευθυντής), Ιωάννης Τσουχνικός (φυσικομαθηματικά), Κωνσταντίνος Στεφανίδης (γεωγραφία) και Ξενοφών Πιαστόπουλος. Τον Αύγουστο του 1932 αναγγέλεται στον *Κόκινο Καπνα* η δημιουργία προκαταρκτικού σχολικού τμήματος στο οποίο γίνονταν δεκτοί μαθητές που τέλειωσαν την πέμπτη τάξη και προκαταρκτικό προσχολικό τμήμα για κορίτσια που τέλειωσαν την πέμπτη τάξη και ήθελαν να γίνουν «εργάτριες στις πεδικές κίπυς». Οι υποψήφιοι εξασφάλιζαν δωρεάν κατοικία και τροφή και το μόνο που έπρεπε να φέρουν μαζί τους ήταν «στρόματα κε ασηρόρυχα»⁶⁵.

59. *Κολεχτιβιστις*, 15 Ιουλίου 1931, αρ. 33(45).

60. *Κολεχτιβιστις*, 13 Ιουνίου 1933, αρ. 37(182).

61. *Κολεχτιβιστις*, 5 Ιανουαρίου 1931, αρ. 1(13) και *Κολεχτιβιστις* 31 Αυγούστου 1931, αρ. 42.

62. Βλ. άρθρο με τίτλο «Ι Ραμπόνικι[=εργαζόμενοι] τυ Πεδ.Τέχνικυμ κε τις ρεντάκτσιαι[=σύνταξης του Κολλεχτιβιστή] δεν εμάθανε καλά τι μιτρικι-τυς γλόσσα», *Κολεχτιβιστις*, 1 Νοεμβρίου 1933, αρ. 82(227).

63. Βλάσης Αιτζίδης, *Ποντιακός ελληνισμός: Από τη γενοκτονία και το σταλινισμό στην περεστρόικα*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 170.

64. Βλ. Σ. Πιπερίδης, «Οι Πόντιοι στη Νότια Ρωσία της περιφέρειας Σοκούμ», *Ποντιακή εστία* (1983) αρ. 53, σ. 417 - 418.

65. *Κόκινος Καπνας*, 8 Αυγούστου 1932, αρ. 9.

Η Ακαδημία στεγαζόταν στο πρώτο ελληνικό σχολείο της πόλης που ήταν πλήρες «γυμνάσιο» και βρισκόταν στο βορειοδυτικό τομέα της πόλης, στην οδό Lakoba⁶⁶.

Τα σχολικά εγχειρίδια

Τα σχολικά εγχειρίδια διεκδικούν ένα μεγάλο ποσοστό μέσα στο σύνολο της εκδοτικής παραγωγής. Βεβαίως, ο χαρακτηρισμός ενός βιβλίου ως σχολικού, με κύριο κριτήριο την χρησιμοποίησή του στα σχολεία, αποκλείει ευάριθμα άλλα βιβλία που είχαν επίσης διδακτικό χαρακτήρα. Μια πρώτη τέτοια συναφή κατηγορία αποτελούν τα βιβλία που αφορούσαν θέματα πολιτικής κατάρτισης και καθοδήγησης και συνήθως χρησιμοποιούνταν στα κομματικά σχολεία, αλλά όχι μόνο σ' αυτά. Ανάμεσα στα σχολικά εγχειρίδια της ιστορίας και της κοινωνιολογίας, αφενός, και στα «μαθητικά» βιβλία των «Πολιτικόν γραμάτων», που προορίζονταν για τους μαθητές των κομματικών σχολείων και τα υποψήφια μέλη του κόμματος, αφετέρου, υπάρχουν πολλές ομοιότητες. Αν συγκρίνουμε, π.χ. το σχολικό εγχειρίδιο της *Κοινωνιολογίας* για την έκτη τάξη των Μ. Οθμανίκοβα και Μπ. Λεβιτάν (Ροστόβ-Δον 1933) με το «διδακτικό βιβλίο για τα κομματικά σχολεία τον Καντιτάτον» με τίτλο *Πολιτ-γράμματα* του Σ. Ιγγύλοβ (Ροστόβ-Δον 1933), διαπιστώνουμε ότι εκτός από την ίδια ιδεολογική προσέγγιση, αναμενόμενη άλλωστε, τα δύο βιβλία έχουν παρόμοια διάρθρωση και περιεχόμενα.

Δεύτερη κατηγορία αποτελούν τα βιβλία που απευθύνονταν κυρίως στους αγρότες και αφορούσαν θέματα του αγροτικού νοικοκυριού, της ανατροφής των παιδιών, της υγιεινής κ.ά. Σε αντίθεση με τα σχολικά εγχειρίδια που ήταν στην πλειονότητά τους γραμμένα στη δημοτική, αρκετά από τα «διδακτικά» βιβλία αυτής της κατηγορίας, ήταν γραμμένα ή μεταφρασμένα στα ποντιακά και τα μαριουπολιτικά. Ενδεικτικά σημειώνω ορισμένους τίτλους τέτοιων κοινωφελών αναγνωσμάτων τα οποία στη συγκεκριμένη περίπτωση αφορούν το παιδί: *Πως προφιλάτομε τα μικρά τα πεδία σς αρόστιας, Το αλφάβιτον τι μάνας, Μι κρυς το μορον, Μάθετε το πεδι καθαριότητα, Γιατι δεν επιτρέπετε να τιμορύμε τα πεδια κ.ά.*

Τα σχολικά βιβλία που έχω συγκεντρώσει, αριθμούν 126 τίτλους⁶⁷ και καλύπτουν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση (το αρχικό σχολείο), τους δύο κύκλους της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (το πλήριο [πλήρες] κε το μι πλήριο μεζέο σχολείο), και την εκπαίδευση των αναλφάβητων ενηλίκων (αγράμματων και ολιγογράμματων). Τα 126 βιβλία βεβαίως δεν απαρτίζουν το σύνολο

66. Πιπερίδης, *ό.π.*, σ. 417.

67. Στον αριθμό αυτό συνυπολογίστηκαν και οι τυχόν διαφορετικές εκδόσεις ενός βιβλίου. Ο τρόπος αυτός προτιμήθηκε επειδή στην πλειονότητα των περιπτώσεων η επανέκδοση ενός βιβλίου με τον ίδιο τίτλο δε σήμαινε την απλή ανατύπωσή του, αλλά τη βελτίωση, επιδιόρθωση, αναθεώρηση ή επαύξησή του.

λο της εκδοτικής παραγωγής, αλλά σύμφωνα με τους υπολογισμούς μου ξεπερνούν το 60% του συνολικού αριθμού των σχολικών εγχειριδίων που κυκλοφόρησαν στη Σοβιετική Ένωση στην περίοδο 1927-1937. Εξετάζοντας τα γνωστικά αντικείμενα αυτών των βιβλίων, καθώς και το περιεχόμενό τους μπορεί κανείς να διαμορφώσει μια σαφή αντίληψη για το αναλυτικό πρόγραμμα των σχολείων. Μια άλλη ενδιαφέρουσα παράμετρος, που θα έπρεπε να εξεταστεί, είναι ο προσδιορισμός του αριθμού των μαθητών σε σχέση με τον αριθμό των αντιτύπων (τιράζ) κάθε έκδοσης και σε συνδυασμό με τις επανεκδόσεις-ανατυπώσεις. Τα στοιχεία που διαθέτουμε, από άλλες πηγές, για τα δύο παραπάνω ζητήματα, δηλαδή για το αναλυτικό πρόγραμμα και τον αριθμό των μαθητών, θα μπορούσαν να ελεγχθούν με βάση τα δεδομένα των ίδιων των βιβλίων.

Ως προς το πρόγραμμα, λ.χ. του αρχικού σχολείου, εκτός από τις σκόρπιες αναφορές που συναντούμε στον Τύπο της εποχής, διαθέτουμε μια αναλυτική προσέγγιση των στόχων και των διδακτικών μεθόδων για τα εννέα μαθήματα που διδάσκονταν στις τέσσερις τάξεις του δημοτικού, δηλαδή: «Μαθηματικά, Μιτρική γλώσσα, Φιλολογία, Φισιγνωσία, Γεωγραφία, Κόπος, Ζωγραφική, Μουσική, Φιςκουλτούρα [=φυσική αγωγή]», σε ένα βιβλίο 180 σελίδων με τίτλο *Τα προγράμματα του αρχικού σχολίου (Πόλις κε χοριου)*, Ροστόβ-Δον 1933. Τα προγράμματα αυτά ήταν ενιαία για όλα τα σχολεία της Σοβιετικής Ένωσης και η ελληνική έκδοση είναι απλή μετάφραση του ρωσικού πρωτοτύπου. Τέσσερις Έλληνες (οι Κ. Τοπχαράς, Γ. Ιλιόπουλος, Θ. Γριγοριάδης, Α. Εριθριάδης) μεταφράζουν τα εννέα κεφάλαια που έχουν συγγράψει Ρώσοι καθηγητές και παιδαγωγοί. Επιγραμματικά η φιλοσοφία που διέπει τα προγράμματα των σχολείων μάς δίνεται στην αρχή του βιβλίου, σε ένα απόσπασμα από την απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής της 25ης Αυγούστου 1932:

Ο δάσκαλος ίνε υποχρεωμένος να εκθέτι ςιστιματικά κε με ςινέπια το μάθιμα πυ παραδίνι, ςινιθίζοντας με κάθε τρόπο τα πεδία ςτι δυλία με το βιβλίο, ςε διαφόρον ιδον ανεκςάρτιτες γραφικές εργαςίες, ςτι δουλία μέσα ςτο καπινέτο, ςτι λαμπορατόρια , ςτο διδαχτικό εργαςτήριο, κε φαρδια εφαρμόζοντας παράλιλα μ' αφτες τις βασικές μέθοδες διαφόρον ιδον επίδικςες πιραμάτων κε ςιςκεβον, εκδρομες ςτο εργαοτάςιο, ςτο μυςιο, ςτο χοράφι, ςτο δάςος κ.τ.π. Κοντα ς' αφτο ο δάσκαλος πρέπι με κάθε τρόπο να βοιθίςι τα πεδία όταν τιχένουν διςκολίες ςτα μαθίματά-τυς. Πρέπι ςιστιματικά να διδάςουν ςτα πεδία να ςινιθίςουν ςτιν ανεκςάρτιτι δυλία, πρακτικάροντας φαρδια διάφορες εντολες εφόςον καταχτύν οριςμένο κύρςο γνόςεον (λίςιμο προβλιμάτον και γιμναςμάτον, ετίμαςμα μοντέλον, δυλία ςτις λαμπορατόριες, μάςεμα γερπαρίον, χριςιμοπίςι τον ςκολικον περιβολιον για διδαχτικός ςκοπυς κ.τ.π.⁶⁸».

Κατά πόσον τα μειονοτικά ελληνικά σχολεία εναρμονίζονταν με τα κεντρικά προγράμματα που είχαν επικυρωθεί από την «Κολέγια του Λ[αϊκου]

68. Διδαχτικό-μεθοδικός Τομέας του Λαϊκού Κομισαριάτου Πεδιάς τις ΡΣΟΣΔ, *Προγράμματα του αρχικού σχολίου (πόλις κε χοριου)*, Ροστόβ-Δον 1933, σ. 1.

Κ[ομισαριάτου] τις ΡΣΟΣΔ», είναι ένα ερώτημα το οποίο μπορεί να απαντηθεί και από τη μελέτη των ελληνικών σχολικών εγχειριδίων. Στην προκειμένη περίπτωση μας ενδιαφέρουν κυρίως τα πρωτότυπα έργα, που προορίζονταν για τη διδασκαλία της μητρικής γλώσσας, εφόσον τα υπόλοιπα μαθήματα υποστηρίζονταν από μεταφρασμένα εγχειρίδια. Μια τέτοια προσέγγιση δεν επιχειρείται στο σημείο αυτό διότι πολλά από τα βιβλία δεν είναι, προς το παρόν, προσιτά. Μια πρώτη πρόχειρη παρουσίαση έκανε ο Δημήτρης Γλνός στο πλαίσιο μιας σειράς άρθρων που δημοσίευσε στη εφ. *Νέος Κόσμος*. Οι αναφορές του Γλνού είναι εντελώς αποσπασματικές και σκόρπιες και προφανώς βασίζονται σε έναν ελάχιστο αριθμό βοηθημάτων που είχε φέρει από το ταξίδι του στη Σοβιετική Ένωση⁶⁹. Πάντως καμία μεγάλη ελληνική δημόσια ή ιδιωτική βιβλιοθήκη δε φαίνεται να διαθέτει ούτε ένα αντίτυπο αυτών των βιβλίων.

Ένα άλλο θέμα στο οποίο η εξέταση των βιβλίων θα μπορούσε να προσκομίσει κάποια ενδιαφέροντα στοιχεία είναι ο υπολογισμός του μαθητικού πληθυσμού. Χρησιμοποιώντας ως βάση τα τραβήγματα (τιράζ) και τις επανεκδόσεις των σχολικών εγχειριδίων, σε συνδυασμό με τις άλλες πληροφορίες και μαρτυρίες που εν πολλοίς παραμένουν ανεξέλεγκτες, θα μπορούσε κανείς να καταλήξει σε κάποιες πιο ακριβείς εκτιμήσεις. Σύμφωνα, π.χ., με τον Δημήτρη Γλνό, το 1933-34, στα ελληνικά σχολεία της Σοβιετικής Ρωσίας φοιτούσαν τριάντα χιλιάδες παιδιά⁷⁰. Από άλλη πηγή γνωρίζουμε ότι το 1917, σύμφωνα με το αίτημα του Συνδέσμου προς την ελληνική κυβέρνηση για την αποστολή βιβλίων, οι μαθητές αριθμούσαν περί τους πενήντα χιλιάδες. Παίρνοντας υπόψη την επιβεβαιωμένη και γενικά αποδεκτή πληροφορία, ότι οι ελληνικοί πληθυσμοί συρρικνώθηκαν, ενδεχομένως κατά το ήμισυ, στα χρόνια που μεσολάβησαν από τη ρωσική επανάσταση έως τις αρχές της δεκαετίας του 1930, τότε οι υπολογισμοί του Γλνού που βασίζεται σε στοιχεία που του έδωσαν οι ντόπιοι πρωτοστάτες των εκπαιδευτικών πραγμάτων, φαίνονται ιδιαίτερα χαμηλοί. Γιατί, αν δεχτούμε ότι οι ελληνικοί πληθυσμοί μειώθηκαν κατά το ήμισυ, κατέβηκαν, δηλαδή, γύρω στις 250.000 - 300.000, πώς δικαιολογείται η σχεδόν ανάλογη μείωση του μαθητικού πληθυσμού, από 50.000 σε 30.000, όταν έχουμε συνεχείς διαβεβαιώσεις ότι τώρα πλέον η εκπαίδευση είναι προσιτή, δυνατή και υποχρεωτική για όλους; Απάντηση στο ζήτημα αυτό θα μπορούσαμε να έχουμε με τη συστηματική εξέταση του συνόλου των σχολικών εγχειριδίων, του αριθμού των αντιτύπων και του αριθμού των επανεκδόσεων.

Τα βιβλία για τους ενήλικους

Παρά τη συνεχή προσπάθεια για την εξάλειψη του αναλφαριθμητισμού ανάμεσα στις πλατιές μάζες, τα βιβλία που γράφτηκαν ειδικά γι' αυτόν το σκοπό

69. Δ. Γλνός, «Η σημερινή Σοβιετική Ρωσία», *Νέος Κόσμος*, 16 Δεκεμβρίου 1934.

70. Δ. Γλνός, *ό.π.*, 14 Δεκεμβρίου 1934.

είναι λίγα και περιορίζονται σε μερικά ειδικά αλφαβητάρια. Τα βοηθήματα αυτά είχαν ως κύριο στόχο την εκμάθηση των πρώτων γραμμάτων, στους χώρους δουλειάς, στα εργοστάσια και στα κολχόζ, όπου οργανώνονταν τα μαθήματα για το «λικβιτάρισμα» της αγραμματοσύνης. Στη συνέχεια οι εφημερίδες, οι μπροσούρες και τα εκλαϊκευτικά έντυπα λειτουργούσαν ως υποκατάστατα των σχολικών εγχειριδίων. Ένα από τα πρώτα «σχολικά» ελληνικά βιβλία που εκδόθηκε στη Σοβιετική Ένωση, στη Μόσχα το 1927, ήταν οι *Κόκινες ακτίδες: Αλφαβητάριο για τες ιλικιομένους αγράματους*. Κύριος συγγραφέας του μικρού αυτού αλφαβηταρίου, ήταν ο Δανιήλ Σαβοφ, ενώ στις δύο επανεκδόσεις του, το 1929 και το 1930, εμφανίζονται και τα ονόματα των «συντακτών», Ε. Αλέκσι και Γ. Μιτςάκι. Η ζήτηση για το αλφαβητάριο ήταν προφανώς μεγάλη. Η επανέκδοση του 1929 εντάχθηκε στις δραστηριότητες της σοβιετικής «Έκτακτης Επιτροπής της Ξεκαθάρισης της Αγραμματοσύνης» και κυκλοφόρησε σε 5.000 αντίτυπα. Η έκδοση που ακολούθησε, ένα μόλις χρόνο αργότερα, τυπώθηκε σε 15.000 αντίτυπα, μείωσε τις σελίδες από 80 σε 48 και ανάλογα την τιμή διάθεσης από 50 σε 15 καπίκια, σε μια εμφανή προσπάθεια για ευρύτερη διάδοση. Την επόμενη χρονιά, όταν πλέον εκδοτικό κέντρο του ελληνισμού της Ρωσίας έχει γίνει το Ροστόβ του Δον, ο Σαβοφ εκδίδει εκεί το *Νέον βίμαν: Ρομέικον αλφαβητάριο για τες ιλικιομένους αγράματους*. Οδηγίες και προτάσεις για τη χρησιμοποίηση και αξιοποίηση αυτού του βοηθήματος, παρέχονται στους δασκάλους, στα ποντιακά, στην «εφημερίδα για τι ολιγογραμματιζμένους» τον *Κολχόζνικο*, στην τακτική στήλη «Μεθοδικον ζελίδα»⁷¹. Ο *Κολχόζνικος*, παράρτημα της εφημερίδας *Κομμουνιστις*, με αρχισυντάκτη τον Π. Κυντύρι, δημοσίευε συνεχώς άρθρα με οδηγίες για τη διδακτική της ανάγνωσης και της γραφής⁷². Η υπόλοιπη ύλη της εφημερίδας, εκτός από μερικά σύντομα ενημερωτικά σημειώματα, ασχολούνταν κυρίως με το μεγάλο ζήτημα της μόρφωσης των ενηλίκων. Δηλωτικοί είναι οι τίτλοι των άρθρων της: «Το λικβιτάρισμαν ταγραματισίνιας», «Όλ πρεπ να μαθάνε γράμια», «Ατόρα για τεμας ο ολιγογραμματιζμένον πα αγράματος εν κε πρεπ να μαθιζομάτον κιάλο περισότερον» κ.ά. Ανάλογοι είναι και οι σχετικοί τίτλοι που αφορούν το ίδιο θέμα, αλλά εμφανίζονται στην εφημερίδα της Μαριούπολης, τον *Κολεχτιβιστι*: «Το πολέμιζμα με τιν αγραματοςίνι - μεγάλο καθίκο για όλυς μας», «Να μι εν κανις-πα ρυμέιος αγράματος» κ.ά. Προς το τέλος της περιόδου την οποία εξετάζουμε, δηλαδή στα 1936, εκδόθηκε, στην Κρίμσκαγια, ένα «Αναγνωστικο για τες λιγογράματους» των Ντ. Μπογογιαβλένσκι και Λ. Τιμοφέεφ, σε μετάφραση του Γ. Φυλίδι. Το 1937 ακολούθησε μια δεύτερη έκ-

71. Α. Γολύπεβ, «Πανεπιστίμιον για τι κουλταρμειςςυς τι κράι : πώς πρεπ να γίνετε το μάθεμαν με ταγράματος (Μάθεμαν πρότον)», *Κολχόζνικος*, 7 Νοεμβρίου 1932, αρ. 15.

72. Βλ. π.χ. «Τοργάνομαν τι πεδαγογικου δυλίας ζιν γρύπαν» *Κολχόζνικος*, 24 Δεκεμβρίου 1932, αρ. 19, «Οδιγίγας ζι κουλταρμειςςυς για το λικβιτάρισμαν ταγραματοςίνιας: Ι μάθισι τανάγνωσις σχετικα με τιν ανάπτικσιν τι γραφτυ κε προφορικου λόγου», *ό.π.*, 9 Δεκεμβρίου 1932, αρ. 18.

δοση. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι στη διάρκεια ένδεκα ετών (1927-1937) εκδίδονται τρία διαφορετικά αλφαβητάρια-αναγνωστικά για τους αναλφάβητους και τους ολιγογράμματος, καθώς επίσης και μια εφημερίδα προσαρμοσμένη στις δικές τους ανάγκες και δυνατότητες.

Τα βιβλία για τα σχολεία

Για τις δύο βαθμίδες της εκπαίδευσης έχουμε μια ποικιλία βοηθημάτων που ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις του εκπαιδευτικού προγράμματος, όπως αυτό είχε οριστεί και διαμορφωθεί. Ο μεγαλύτερος αριθμός των βιβλίων (77 τίτλοι) προορίζεται για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, δηλ. τα τέσσερα πρώτα χρόνια φοίτησης, ενώ ο αριθμός των βιβλίων που προορίζεται για τα τέσσερα χρόνια της δεύτερης βαθμίδας είναι 43 τίτλοι (βλ. Πίνακα 1).

Πίνακας 1

Κατηγορία	Αριθμός βιβλίων
Ενήλικες	6
1η βαθμίδα	77
1η τάξη ⁷³	18
2η τάξη	12
3η τάξη	23
4η τάξη	18
δίχως ένδειξη τάξης	6
2η βαθμίδα	
(Πλέριο κε μι πλέριο μεζέο σχολιο)	43
5η τάξη	16
6η τάξη	17
7η τάξη	7
δίχως ένδειξη τάξης	3
Σύνολο	126

73. Τρία από τα δεκαοκτώ βιβλία που προορίζονται για την πρώτη τάξη έχουν την ένδειξη ότι καλύπτουν και ύλη της δευτέρας. Το ίδιο ισχύει και για ορισμένα βιβλία άλλων τάξεων που φαίνεται ότι χρησιμοποιούνταν σε δύο ή περισσότερες τάξεις. Στον πίνακα προσμετρήθηκαν στη μικρότερη τάξη. Επίσης, υπάρχουν και μερικά που δεν έχουν παρά την ένδειξη «για το μεζέο σχολιο» ή «για το αρχικό σχολιο».

Από τα 126 σχολικά εγχειρίδια και βοηθήματα τα 49 είναι έργα γραμμένα κατευθείαν στα ελληνικά, ενώ τα υπόλοιπα 77 είναι μεταφράσεις από τα ρωσικά. Τα πρωτότυπα έργα, όπως είναι αναμενόμενο, αφορούν δίχως να μονοπωλούν, τη διδασκαλία της γλώσσας και είναι έργα ντόπιων συγγραφέων που με αξιοσημείωτη ταχύτητα παράγουν αλφαβητάρια και αναγνωστικά. Οι ίδιοι αυτοί συγγραφείς επιδίδονται με την ίδια και ενίοτε μεγαλύτερη ταχύτητα στη μετάφραση των ρωσικών εγχειριδίων. Οι επώνυμοι μεταφραστές είναι είκοσι δύο⁷⁴ και έχουν στο ενεργητικό τους από μία, όπως π.χ. ο Μυράτοφ, ο Θεοχαρίδης και ο Σέβερης, έως δεκαέξι μεταφράσεις, όπως ο Θ. Γριγοριάδης. Πολλές από τις μεταφραστικές εργασίες παρουσιάζονται είτε ανώνυμα (16), είτε ως έργα κάποιου συλλογικού οργάνου (4), είτε συνηθέστερα ως το αποτέλεσμα της συνεργασίας δύο ή περισσότερων ατόμων. Μόνον 27 από τις 77 μεταφράσεις χρεώνονται σε έναν επώνυμο μεταφραστή. Το ζήτημα της ακρίβειας και της εγκυρότητας των μεταφράσεων στην επίσημη γλώσσα των σχολείων, τη δημοτική, αποτελεί το θέμα αρκετών συζητήσεων που εμφανίζονται με τη μορφή άρθρων στον Τύπο της περιόδου.

Το πρώτο σχολικό βιβλίο που εκδίδεται στο Ροστόβ του Δον, στα 1928, προορίζεται, όπως θα υπέθετε κανείς, για την πρώτη τάξη του δημοτικού και είναι ένα Αλφαβητάρι με τον ταιριαστό προς τα καινούρια δεδομένα τίτλο *Νέα Ζοι*. Τα υπόλοιπα δεκαεπτά βιβλία της πρώτης τάξης καλύπτουν τις ανάγκες για τη διδασκαλία της μητρικής «ελληνικής» γλώσσας και των πρώτων στοιχείων της αριθμητικής. Τα τελευταία είναι μεταφράσεις ρωσικών έργων, όπως άλλωστε, και η πλειονότητα των βιβλίων των μαθηματικών όλων των τάξεων και των δύο βαθμίδων. Οι μεταφράσεις των εγχειριδίων της Ν.Σ. Ποπόβα, του Τ.Τ. Μαρτζένκο και του Δ.Λ. Βολκόβσκι έγιναν ατομικά ή συλλογικά, από τον Θ. Γριγοριάδη, από το «κολεκτίβο Κομμουνιστικής εκπαίδευσης από το ελνικο παιδαγωγικό κολεκτίβο Βατυμ» με υπεύθυνο το Χ.Μ. Κατσάλοφ, αντίστοιχα. Ως προς τα βιβλία της γλώσσας, εκτός από τη *Νέα Ζοι* του Γ. Φοτιάδη, που προαναφέρθηκε, έχουμε έξι ακόμη αλφαβητάρια, τρία αναγνωστικά και τέσσερα βοηθητικά βιβλία γραμματικής και ορθογραφίας. Οι συγγραφείς των αλφαβηταρίων είναι η Λ. Καίτσεβα σε συνεργασία με τον Χ.Κατσάλοφ, ο Δανιήλ Σαβοφ, Ο Αμφικτίον Διμιτρίου και ο Κ. Χ. Κανονίδης.

74. Τα ονόματα των μεταφραστών σε αλφαβητική σειρά είναι: Θ. ή Φ. Γριγοριάδης, Α. Διμιτρίου, Α. Εριθριάδης ή Α. Κόκινος, Γ. Εσπερίδης, Τ. Εφρεμάντις, Δ. Θεοφανίδης, Τ.Γ. Θεοχαρίδης, Γ. Κανονίδης, Δ. Κανονίδης, Κ. Κανονίδης, Ν. Καπνας, Ι.Ρ. Καρασαβίδης, Φ. Κοζλόφ, Λεβκόπουλος, Μ. Μιταφίδης, Σ.Κ. Μυράτοφ, Α. Πρίνος, Β. Σέβερης, Τ.Ι. Τοπαλίδης, Κ. Τοπακάρης, Γ. Φοτιάδης, Γ. Φυλίδης.

Πίνακας 2

ΤΑΞΗ	ΕΙΔΗ ΒΙΒΛΙΩΝ								
	Γλώσσα	Μαθηματικά	Φυσιογνωσία	Γεωγραφία Κοινωνιολογ.	Πολυτεχνικού κόπου	Βοτανική	Φυσική χημεία	Ιστορία	Ζωολογία
1η	14	4		-	-	-	-	-	-
2α	6	4	2	-	-	-	-	-	-
3η	9	5	1	6	1		-	-	-
4η	6	4	3	4	1		-	-	-
5η	4	3	1	4		-	2	1	1
6η	3	2	1	3	-	-	4	2	2
7η	-	-	-	-	-	-	5	1	-

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον ανάμεσα στα διδακτικά βοηθήματα παρουσιάζουν τα αναγνωστικά και τα ανθολόγια ή Χριστομάθειες, όπως συνήθως τιτλοφορούνται. Η επιλογή του όρου «Χριστομάθεια» εδώ δε θα πρέπει να θεωρηθεί ως επιβίωση της παλαιότερης ελληνικής παράδοσης αλλά ως πιστή μετάφραση του αντίστοιχου ρωσικού. Στο μεγαλύτερο μέρος τους οι Χριστομάθειες, απαρτίζονται από έργα Ρώσων συγγραφέων, ενώ οι ελληνική λογοτεχνία αντιπροσωπεύεται με λίγους Ελλαδίτες και ντόπιους συγγραφείς. Για παράδειγμα, στο πρώτο μέρος του ανθολογίου των Σ.Μ. Πραιλόβσκαγια και Μ.Α. Ριπνίκοβα, *Χριστομάθεια για τη φιλολογία*, που προορίζεται για την τρίτη τάξη του αρχικού σχολείου, και έχει μεταφραστεί και συμπληρωθεί από τον Γ. Κανονίδη, η ελληνική λογοτεχνία εκπροσωπείται με ένα ποίημα του Δροσίνη και ένα απόσπασμα από το έργο του Κ. Παπούλια *Θαμμένοι ζοντανι*. Από την ντόπια παραγωγή δημοσιεύονται πέντε έργα (τρία παραμύθια, ένα ποίημα και ένα διήγημα) του Δ. Εριστέα (φιλολογικό ψευδώνυμο του Δ. Κανονίδη) και ένα διήγημα του Π. Σπέλτα. Στο επόμενο μέρος του βιβλίου που προορίζεται για την τετάρτη τάξη, δίπλα στον Δροσίνη («Ι βροχι») έχει προστεθεί ο Κώστας Κρυστάλλης («Το ιλιοβασίλεμα», «Νίχτα καλοκερινι»), ο Ανδρέας Καρκαβίτσας («Ι σφυγγαράδες») και ο Κώστας Παρορίτης («Το κσίπνιμα»). Επιπλέον, δημοσιεύονται και έργα συγγραφέων της μειονότητας με τίτλους ενδεικτικούς του περιεχομένου τους, όπως «Ο κόκινος φρυρός», «Ο στρατιότης τυ ιμπεριαλιστικου πολέμου» του Δ. Εριστέα και «Ο Ρομιος κυλάκος στα τσαρικά χρόνια» του Γ. Ανατολίτι. Εξάλλου στο *Βιβλίο φιλολογίας για το μεξέο σχολιο* των Β.Β. Γολύπκοβ και Λ.Σ. Μίρσκι οι συγγραφείς ταξινομούνται σε τέσσερις κατηγορίες που ορίζουν και τις τέσσερις ενότητες των βιβλίου. Η πρώτη ενότητα τιτλοφορείται «Σοβιετικι σινγραφις», η δεύτερη «Πιιτες τον αδελφικον λασον τις Ε.Σ.Σ.Δ.», η τρίτη «Επαναστάτες σινγραφις στα καπιταλιστικα κράτι» και τέλος «Ι ρόσι σινγραφιάδες

του ΧΙΧ εόνα» Η ελληνική λογοτεχνία εδώ μονοπωλεί την τρίτη ενότητα με ένα απόσπασμα από *Το φως που κεί* [από την πρώτη έκδοση] του Κώστα Βάρναλη και ένα απόσπασμα από το έργο *Θαμμένοι ζοντανι* του Κ. Παπούλια. Η επιλογή τους δικαιολογείται λόγω της πολιτικής (κομματικής) τους τοποθέτησης και θεωρείται αυτονόητη αφού : «Ι ζινγραφισ αφτι κζεσκεπάζοντας στα έργα-τους τι ζαπίλα κε τιν πνεβματικι κε ιθικι κζεχαρθάλοσι τις καπιταλιστικισ κινονίας παρυσιάζυν τιν εκμετάλεφσι κε καταπίεσι τον εργαζόμενον κε προσκαλύνε ζτον αγόνα για τιν απελεφθήροσι τον εργαζόμενον ζτις καπιταλιστικες χόρες με τιν επαναστατικι ενκαθίδρισι τις διχτατορίας τυ προλεταριάτου⁷⁵». Και τα δύο έργα προλογίζονται με σύντομα βιο-εργογραφικά σημειώματα για τους συγγραφείς τους. Ο μεν Βάρναλης χαρακτηρίζεται ως η πιο ενδιαφέρουσα φυσιογνωμία της σύγχρονης ελληνικής λογοτεχνίας, ενώ ο Παπούλιας συστήνεται ως «νέος εργάτης μέλος τις κομμουνιστικισ νεολέας τις Ελλάδας». Τα τρία άλλα ελληνικά ονόματα που απαντούν στον τόμο, εντάσσονται στη δεύτερη ενότητα και είναι των γνωστών ντόπιων πρωτεργατών της πνευματικής κίνησης, του Ιρακλι Γεοργιάδι (*Τα Στασσια σα θεμόνια* - ποίημα στα ποντιακά) του Νίκυ Σεφανάιδι (*Επάρθεν απες ο Καπνον* - ποίημα στα ποντιακά), και του Δ. Εριστέα (*Στι χώρα πυ αναγενιέτε, Στιν ΚΔΝ* - ποίημα στη δημοτική). Είναι ολοφάνερο ότι στα Ανθολόγια και στις Χριστομάθειες δε γίνεται καμία προσπάθεια για τη συμπερίληψη διαφόρων αντιπροσωπευτικών Ελλήνων συγγραφέων, αλλά παρατηρείται μια μονομερής προτίμηση. Το ίδιο ισχύει, όπως άλλωστε θα ανέμενε κανείς, και στις αυτοτελείς εκδόσεις ελληνικών λογοτεχνικών έργων.

Τα εκδοτικά κέντρα

Αναφορικά με τον τόπο έκδοσης παρατηρούμε ότι το μεγαλύτερο μέρος των βιβλίων, δηλαδή πάνω από το 70% του συνόλου εκδίδεται στο Ροστόβ του Δον που, όπως προαναφέραμε, αποτελεί το εκδοτικό κέντρο του ελληνισμού της Ρωσίας και έδρα του Εκδοτικού [οίκου] «Κομμουνιστις» (βλ. Πίνακα 3). Η εκδοτική παραγωγή στο Ροστόβ παρουσιάζει μια ανοδική πορεία ώς το 1932, ενώ το 1936 όλες οι σχετικές δραστηριότητες μεταφέρονται στην Κρίμσκαγια. Η παραγωγή των σχολικών βιβλίων παρακολουθεί την τύχη του εκδοτικού. Το 1936 έχουμε ορισμένα βιβλία που αναγράφουν ως τόπο έκδοσης και τις δύο πόλεις (στον πίνακα προσμετρήθηκαν στο Ροστόβ), ενώ το 1937 η Κρίμσκαγια μονοπωλεί τα σχολικά βιβλία, όπως άλλωστε και το σύνολο της εκδόσεων.

75. Β. Γολύπκοβ κε Λ. Σ. Μίρσκι, *Βιβλίο φιλολογίας για το μεζέο σχολιο, Ροστόβ-Δον 1934*, σ. 162.

Πίνακας 3

Τιμές των βιβλίων

Έτος	Ροστόβ-Δον	Μαριούπολη	Μόσχα	Κρίμκαγια
1927	-	-	1	-
1928	1	-	-	-
1929	2	-	2	-
1930	1	-	1	-
1931	9	-	-	-
1932	25	-	-	-
1933	20	2	-	-
1934	17	2	-	-
1935	10	1	-	-
1936	5	7	-	10
1937	-	-	-	11
ΣΥΝΟΛΟ	89	12	4	21

Πληροφορίες για την τιμή πώλησης των βιβλίων διαθέτουμε για 56 τίτλους. Τα φτηνότερα κόστιζαν δεκαπέντε καπίκια, όπως π.χ. το αλφαβητάριο για τους ενήλικους αναλφάβητους *Κόκινες Αχτίδες*, ενώ τα πιο ακριβά ξεπερνούσαν τα τρία ρούβλια, όπως στην περίπτωση της *Χριστομάθιας για την φιλολογία τυ 19ου εόνα* που κόστιζε τρία ρούβλια και είκοσι καπίκια. Πάντως η πλειονότητα των βιβλίων είχε τιμές που κυμαίνονταν από σαράντα καπίκια ως ένα ρούβλι και είκοσι καπίκια, με μέσο όρο τιμής διάθεσης, το ένα ρούβλι. Η διακίνηση των σχολικών βιβλίων, φαίνεται πως γινόταν είτε κατευθείαν από τους εκδοτικούς οίκους, είτε μέσω βιβλιοπωλείων. Αυτό μαρτυρείται από τις συχνές ειδοποιήσεις - διαφημίσεις των εκδοτικών οίκων μέσω του Τύπου⁷⁶.

76. Βλ. π.χ. την «Δίλοσι» των εκδόσεων *Κομμουνιστις*: «Το εκδοτικόν **Κομμουνιστις** ιδοπια όλα τα σχολια τι ΣΣΣΔ ότι για το 1931-32 σχολικόν χρόνον για τα σχολια τις I κε II βαθμίδας έβγαλ τα παρακάτω σχολικα βιβλία: [Ακολουθεί κατάλογος των 28 βιβλίων κατά έτος διδασκαλίας] Όλια τα ρομέικα σχολια πρεπ ατόρα απαν σο κεφαλ [=αμέσως], αν κε πίκανα υς ατόρα, να εφτάγνε τα παραγκελίας σα ανάλογα βιβλιοπολία τι Κνιγκοτςεντρ να πέρνε τα βιβλία με τον κερων» *Κόκινος Καπνας*, 8 Αυγούστου 1932, αρ. 10· πβλ. τη «δίλοσι» στην εφ. *Κομμουνιστις*, 6 Μαΐου 1934, αρ. 45(1066), όπου αναγράφονται οι τίτλοι 45 σχολικών βιβλίων, καθώς και η τιμή πώλησης.

Τραβήγματα

Για το τιράζ κάθε έκδοσης διαθέτουμε στοιχεία επίσης για 56 βιβλία, διαφορετικά όμως από εκείνα για τα οποία διαθέτουμε πληροφορίες για την τιμή τους. Με βάση τα υπάρχοντα δεδομένα προκύπτουν τα εξής στοιχεία: Ο μέσος όρος για τα τραβήγματα των σχολικών βιβλίων είναι 3.850 αντίτυπα. Ο μικρότερος αριθμός αντιτύπων είναι 800: (*Χριστομάθια για τη φιλολογία. Σύνθεσι, διασκεβι κε μετάφρασι Α. Διμιτρίου, Μαριούπολη 1936*), ενώ ο μεγαλύτερος (15.000 αντίτυπα) εμφανίζεται στην τρίτη έκδοση του αλφαβηταρίου για τους αγράμματους: *Κόκινες ακτίδες* (Μόσχα 1930). Τα δύο αυτά βιβλία αποτελούν ακραίες περιπτώσεις και απλώς οριοθετούν το φάσμα μέσα στο οποίο κυμαίνονται τα τραβήγματα των εγχειριδίων. Τα χαμηλότερα τραβήγματα (1.000-3.000 αντίτυπα) αφορούν, κατά κανόνα, βιβλία για τις μεγαλύτερες τάξεις, δηλαδή για το μεσαίο σχολείο, καθώς και βιβλία μικρότερων τάξεων που όμως εκδίδονται στη Μαριούπολη και χρησιμοποιούνται στη γύρω περιοχή. Επίσης, οι αριθμοί φθίνουν, όταν το εκδοτικό κέντρο μεταφέρεται από το Ροστόβ-Δον στην Κρίμσκαγια, σημάδι κι αυτό της επερχόμενης παύσης κάθε πνευματικής κίνησης. Τα υψηλότερα τραβήγματα (4.000 - 8.000 αντίτυπα) σημειώνονται στα βιβλία των πρώτων τάξεων του δημοτικού και αφορούν κυρίως βιβλία για τα γλωσσικά και φιλολογικά μαθήματα. Ως προς τα έτη έκδοσης παρατηρείται μια σαφής συγκέντρωση των υψηλότερων τραβηγμάτων (6.000-8.000) ανάμεσα στα έτη 1929-1933, εποχή άνθησης της εκδοτικής παραγωγής και της πνευματικής κίνησης.

Επίλογος

Από το 1936 εγκαινιάστηκε μια νέα πολιτική απέναντι στις εθνικές μειονότητες, πολιτική που απέβλεπε στη γλωσσική και πολιτιστική διάλυσή τους με απώτερο στόχο την ενσωμάτωσή τους στο κυρίαρχο ρωσικό στοιχείο. Συγκεκριμένα, για την ελληνική μειονότητα και τις τύχες της πνευματικής ηγεσίας της το τίμημα ήταν ιδιαίτερα βαρύ. Πολλοί από τους πρωτεργάτες της πολιτικής-πολιτιστικής κίνησης, στο Ροστόβ του Δον και στη Μαριούπολη εξοντώθηκαν ή χάθηκαν στην περίοδο των σταλινικών εκκαθαρίσεων. Άλλοι διώχθηκαν ή έμειναν στο περιθώριο, όπως στο περιθώριο έμεινε κυριολεκτικά ολόκληρος ο ελληνισμός της Σοβιετικής Ένωσης, αφού ένα μεγάλο τμήμα του οδηγήθηκε σε διάφορους τόπους εξορίας στην Κεντρική Ασία. Τα ελληνικά σχολεία έκλεισαν οριστικά, το 1937, για να ανοίξουν πάλι δειλά τις πόρτες τους στην περίοδο της Περεστρόικα, σε μερικές μόνον πόλεις και κάτω από τις γνωστές δυσμενείς συνθήκες

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

**ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
1927 - 1937**

ΒΙΒΛΙΑ ΓΙΑ ΕΝΗΛΙΚΟΥΣ

1. **συγγραφέας** Σαβοφ, Δανιιλ Ν.
τίτλος Κόκινες αχτίδες. Αλφαβιτάριο για τες ιλι-
κιομένυς αγράματυς
τόπος Μόσχα - Κεντρικό εκδοτικό εθνικοτή-
των του ΣΣΣΔ
έτος 1927
είδος Γλώσσα - Αλφαβητάριο
τάξη ---
μτφ. ---
έκδοση [1η]
τιράζ --- **σελ.** 64 **τιμή** ---

2. **συγγραφέας** Σαβοφ, Δανιιλ Ν.
τίτλος Κόκινες αχτίδες. Αλφαβιτάριο για τες ιλι-
κιομένυς αγράματυς. Σίντακσι: Ε. Αλέκσι, Γ.
Μιτςάκι
τόπος Μόσχα
έτος 1929
είδος Γλώσσα - Αλφαβητάριο
τάξη ---
μτφ. ---
έκδοση [2η]
τιράζ 5000 **σελ.** 80 **τιμή** 0.50

3. **συγγραφέας** Σαβοφ, Δανιιλ Ν.
τίτλος Κόκινες ακτίδες. Αλφαβιτάριο για τες ιλικιομένυς αγράματυς. Σύντακσι: Ε. Αλέκσι, Γ. Μιτσάκι
τόπος Μόσχα
έτος 1930
είδος Γλώσσα - Αλφαβητάριο
τάξη ---
μτφ. ---
έκδοση 3η
τιράζ 15000 **σελ.** 48 **τιμή** 0.15
4. **συγγραφέας** Σαβοφ, Δανιιλ Ν.
τίτλος Νέον βίμαν. Ρομέικον αλφαβιτάριον για τες ιλικιομένυς αγράματυς
τόπος Ροστόβ - Δον
έτος 1931
είδος Γλώσσα - Αλφαβητάριο
τάξη ---
μτφ. ---
έκδοση ---
τιράζ --- **σελ.** 68 **τιμή** ---

5. **συγγραφέας** Μπογογιαβλένσκι, Ντ. κε Λ. Τιμοφέεφ
τίτλος Αναγνωστικό για τες λιγογράματς
τόπος Κρίμσκαγια
έτος 1936
είδος Γλώσσα - Αναγνωστικό
τάξη ---
μτφ. Γ. Φυλίδις, κ.ά.
έκδοση ---
τιράζ --- **σελ.** 178 **τιμή** ---
6. **συγγραφέας** Μπογογιαβλένσκι, Ντ. κε Λ. Τιμοφέεφ
τίτλος Αναγνωστικό
τόπος Κρίμσκαγια
έτος 1937
είδος Γλώσσα - Αναγνωστικό
τάξη Για τα σχολεία των λιγογράμματων
μτφ. Γ. Φυλίδις
έκδοση 2η
τιράζ 3090 **σελ.** 164 **τιμή** 0.85

ΒΙΒΛΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΧΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

ΠΡΩΤΗ ΤΑΞΗ

7.	συγγραφέας	Φοτιάδης, Γ.			
	τίτλος	Νέα Ζοι. Αλφαβιτάρι για τα ελινικά σχολια. Επικυρωμένο απ' το ΓΥΣ			
	τόπος	Ροστόβ - Δον			
	έτος	1928			
	είδος	Γλώσσα - Αλφαβητάριο			
	τάξη	[1η τάξη]			
	μτφ.	---			
	έκδοση	2η			
	τιράζ	3000	σελ. 70		τιμή 0.50
8.	συγγραφέας	Τοπκαράς, Κωστής			
	τίτλος	Βοιθητικό βιβλίο για τη σπουδή της ελινικής γλώσσας			
	τόπος	Ροστόβ - Δον			
	έτος	1931			
	είδος	Γλώσσα			
	τάξη	1ος χρόνος διδασκαλίας			
	μτφ.	---			
	έκδοση	---			
	τιράζ	6000	σελ. 108		τιμή ---

9.	συγγραφέας	Καίτσεβα, Λ. κε Χ. Κατζάλοφ		
	τίτλος	Οχτοβρόπουλα. Αλφαβιτάριο		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1932		
	είδος	Γλώσσα - Αλφαβητάριο		
	τάξη	[1η τάξη]		
	μτφ.	---		
	έκδοση	1η		
	τιράζ	8100	σελ. 60	τιμή ---
10.	συγγραφέας	Διμιτρί, Αμφικτίον		
	τίτλος	Αλφαβιτάριο		
	τόπος	Μαριούπολη		
	έτος	1933		
	είδος	Γλώσσα - Αλφαβητάριο		
	τάξη	[1η τάξη]		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	----	σελ. 72	τιμή ---

11.	συγγραφέας	Σαβοφ, Δανιιλ Ν.		
	τίτλος	Αλφαβιτάριο για το αρχικο σχολιο		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1933		
	είδος	Γλώσσα - Αλφαβητάριο		
	τάξη	1ος χρόνος διδασκαλίας		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	8100	σελ. 66	τιμή 0.65
12.	συγγραφέας	Σαβοφ, Δανιιλ Ν.		
	τίτλος	Αναγνωστικο		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1933		
	είδος	Γλώσσα - Αλφαβητάριο		
	τάξη	1η τάξη		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	----	σελ. 120	τιμή ---

13.	συγγραφέας	Τοπκαρας, Κοστις		
	τίτλος	Βοιθιτικο βιβλίο για τι ζπυδι τι γλόςας		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1933		
	είδος	Γλώσσα		
	τάξη	1ος χρόνος διδασκαλίας		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	8100	σελ. 44	τιμή ---
14.	συγγραφέας	Τοπκαρας, Κοστις		
	τίτλος	Βιβλίο τις ελινικis γλόςας. Γραματικι κε ορθογραφία		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1933		
	είδος	Γλώσσα - Γραμματική		
	τάξη	1ος και 2ος χρόνος διδασκαλίας.
Μέρος 1ον		
	μτφ.	---		
	έκδοση	Κατά το επικυρωμένο αντίστοιχο σταθεροποιημένο ρωσικό.		
	τιράζ	---	σελ. ---	τιμή 0.40

15.	συγγραφέας	Τοπκαρας, Κοστις		
	τίτλος	Βιβλίο τις ελληνικis γλώσσας. Γραμματικι κε ορθογραφία για το αρχικο σχολιο		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1934		
	είδος	Γλώσσα - Γραμματικη		
	τάξη	1ος και 2ος χρόνος διδασκαλίας.
Μέρος 1ον		
	μτφ.	---		
	έκδοση	2η		
	τιράζ	2700	σελ. 64	τιμή 0.40
16.	συγγραφέας	Διμιτρίυ, Αμφικτίον		
	τίτλος	Αλφαβιτάριο		
	τόπος	Μαριούπολη		
	έτος	1935		
	είδος	Γλώσσα - Αλφαβητάριο		
	τάξη	[1η τάξη]		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. 72	τιμή ---

17.	συγγραφέας	Κανονίδης, Κ.Χ.		
	τίτλος	Αλφαβιτάριο		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1935		
	είδος	Γλώσσα - Αλφαβητάριο		
	τάξη	1η τάξη του αρχικού σχολείου		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. 66	τιμή ---
18.	συγγραφέας	Σαβοφ, Δανιιλ Ν.		
	τίτλος	Αναγνωστικό		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1935		
	είδος	Γλώσσα - Αναγνωστικό		
	τάξη	1η τάξη		
	μτφ.	---		
	έκδοση	2η		
	τιράζ	---	σελ. 112	τιμή ---

19.	συγγραφέας	Κανονίδης, Κ.Χ.		
	τίτλος	Αλφαβιτάριο		
	τόπος	Κρίμσκαγια		
	έτος	1936		
	είδος	Γλώσσα - Αλφαβητάριο		
	τάξη	[1η τάξη]		
	μτφ.	---		
	έκδοση	2η		
	τιράζ	---	σελ. 64	τιμή ---
20.	συγγραφέας	Φορτυνάτοβα, Ε.		
	τίτλος	Αναγνωστικό		
	τόπος	Μαριούπολη		
	έτος	1936		
	είδος	Γλώσσα - Αναγνωστικό		
	τάξη	1ος χρόνος μάθησης. Μέρος 1ον		
	μτφ.	Λεβκόπουλος, Α. Δημητρίου		
	έκδοση	Από την επικυρωμένη ρωσική		
	τιράζ	2000	σελ. 72	τιμή ---

21.	συγγραφέας	Βολκόβσκι, Δ.Λ.		
	τίτλος	Αριθμητικοί		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1931		
	είδος	Μαθηματικά - Αριθμητική		
	τάξη	1η τάξη της 1ης βαθμίδας		
	μτφ.	Ελληνικού Παιδαγωγικού Κολοκίβου Βατούμ - Ιπεφθίνος Χ.Μ. Κατσάλοβ		
	έκδοση	2η		
	τιράζ	7000	σελ. 72	τιμή 0.50
22.	συγγραφέας	Μορτζένκο, Τ.Τ.		
	τίτλος	1 ζοι σε αριθμους		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1932		
	είδος	Μαθηματικά - Αριθμητική		
	τάξη	Για την 1η χρονιά των σχολείων της 1ης βαθμίδας		
	μτφ.	Το κολοκίβου «Κομμουνιστής»		
	έκδοση	2η επεξεργασμένη		
	τιράζ	---	σελ. 52	τιμή ---

23. **συγγραφέας** Ποπόβα, Ν.Σ.
τίτλος Βιβλίο αριθμητικής για το αρχικό σχολείο
τόπος Ροστόβ - Δον
έτος 1933
είδος Μαθηματικά - Αριθμητική
τάξη 1ος χρόνος διδασκαλίας - Μέρος 1ον
2ος χρόνος διδασκαλίας. Μέρος 2ον
μτφ. Θ. Γριγοριάδης
έκδοση 2η επεξεργασμένη
τιράζ --- **σελ.** 68, 80 **τιμή** ---
24. **συγγραφέας** Ποπόβα, Ν.Σ.
τίτλος Βιβλίο αριθμητικής
τόπος Μαριούπολη
έτος 1934
είδος Μαθηματικά - Αριθμητική
τάξη 1ος χρόνος μάθησης - Για το αρχικό σχολείο - Μέρος 1ον
μτφ. ---
έκδοση Μετεπεξεργασμένη
τιράζ --- **σελ.** 66 **τιμή** ---

ΔΕΥΤΕΡΑ ΤΑΞΗ

25. **συγγραφέας** Καζαντζόγλου, Δ.
τίτλος Δυλια κε πεδια
τόπος Ροστόβ - Δον και Χάρκοβο
έτος 1929
είδος Γλώσσα - Αναγνωστικό
τάξη 2η τάξη των ελληνικών σχολείων της 1ης βαθμίδας
μτφ. Επικυρωμένο από το ΓΥΣ
έκδοση ---
τιράζ 6000 **σελ.** 128 **τιμή** 1.00
26. **συγγραφέας** Καζαντζόγλου, Δ.
τίτλος Δυλια κε πεδια
τόπος Ροστόβ - Δον
έτος 1930
είδος Γλώσσα - Αναγνωστικό
τάξη 2η τάξη των ελληνικών σχολείων της 1ης βαθμίδας
μτφ. ---
έκδοση 2η έκδοση επιδιορθωμένη
τιράζ 9000 **σελ.** 64 **τιμή** 0.35

27. **συγγραφέας** Τοπαλίδης, Τρ., Αλ. Παπαδόπουλος, Δ. Θεοφανίδης κε Κ. Μελίδης
- τίτλος** Κολχοζόπουλα. Αναγνοζματάριο
- τόπος** Ροστόβ - Δον
- έτος** 1931
- είδος** Γλώσσα - Αναγνωστικό
- τάξη** 2η τάξη των ελληνικών σχολείων της 1ης βαθμίδας - 1η εξαμηνία
- μτφ.** ---
- έκδοση** ---
- τιράζ** --- **σελ.** 124 **τιμή** ---
28. **συγγραφέας** Τοπκαρας, Κοστis
- τίτλος** Βοιθιτικό βιβλίο για τη ζηπυδι τις γλώσσας
- τόπος** Ροστόβ - Δον
- έτος** 1932
- είδος** Γλώσσα
- τάξη** 2ος χρόνος διδασκαλίας
- μτφ.** ---
- έκδοση** ---
- τιράζ** --- **σελ.** 64 **τιμή** ---

29.	συγγραφέας	Σαβοφ, Δανιιλ Ν.		
	τίτλος	Γ ρόσικι γλόσα στα ελινικα σχολια		
	τόπος	Κρίμσκαγια		
	έτος	1936		
	είδος	Γλώσσα - Ρωσικά		
	τάξη	2η τάξη		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. ---	τιμή 0.45
30.	συγγραφέας	Φορτυνάτοβα, Ε.		
	τίτλος	Αναγνωστικο		
	τόπος	Μαριούπολη		
	έτος	1936		
	είδος	Γλώσσα - Αναγνωστικό		
	τάξη	2ος χρόνος μάθησης - Μέρος 2ον		
	μτφ.	Λεβκόπουλος, Α. Διμιτρίυ		
	έκδοση	Από την επικυρωμένη ρωσική		
	τιράζ	1500	σελ. 124	τιμή ---

31.	συγγραφέας	Μαρτσένκο, Τ.Τ.		
	τίτλος	I zoi σε αριθμους		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1931		
	είδος	Μαθηματικά - Αριθμητική - Εργατικό βιβλίο		
	τάξη	2η τάξη		
	μτφ.	Θ. Γριγοριάδης		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. 134	τιμή ---
32.	συγγραφέας	Τοπαλίδης, Τ. - Φ. Τζιζμαλίδης		
	τίτλος	I zoi σε αριθμους. Εργατικό βιβλίο τον μαθηματικων		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1932		
	είδος	Μαθηματικά - Αριθμητική		
	τάξη	2ος χρόνος διδασκαλίας		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	4300	σελ. 70	τιμή 0.70

33.	συγγραφέας	Ποπόβα, Ν.Σ.		
	τίτλος	Βιβλίο αριθμητικής		
	τόπος	Μαριούπολη		
	έτος	1933		
	είδος	Μαθηματικά - Αριθμητική		
	τάξη	Για το πρωτοβάθμιο σχολείο. Μέρος 2ον -
Για το 2ο χρόνο διδασκαλίας		
	μτφ.	Από τη 2η επεξεργασμένη ρωσική		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. ---	τιμή ---
34.	συγγραφέας	Ποπόβα, Ν.Σ.		
	τίτλος	Βιβλίο αριθμητικής		
	τόπος	Μαριούπολη		
	έτος	1934		
	είδος	Μαθηματικά - Αριθμητική		
	τάξη	2ος χρόνος μάθησης. Για το αρχικό σχολείο - Μέρος 1ον		
	μτφ.	---		
	έκδοση	Μετεπεξεργασμένη		
	τιράζ	---	σελ. 88	τιμή ---

35. **συγγραφέας** Κρετκόβσκαγια, Ν., Μ. Κρετκόβσκι κε Τ.Α. Τρυφάνοβα
- τίτλος** Ζοι κε σκολιο
- τόπος** Ροστόβ - Δον
- έτος** 1932
- είδος** Φυσιογνωσία - Εργατικό βιβλίο
- τάξη** 2η τάξη της πρώτης βαθμίδας
- μτφ.** Α. Κόκινος κε Θ. Γριγοριάδης
- έκδοση** ---
- τιράζ** 2500 **σελ.** 84 **τιμή** 0.55
36. **συγγραφέας** Κρετόβσκαγια, Ν. - Μ. Κρετκόβσκι - Τ.Α. Τρυφάνοβα
- τίτλος** Νέι μαχιτάδες: Εργατικό βιβλίο για την κοινωνιολογία, φυσιογνωσία κε πολιτεχνικό κόπο
- τόπος** Ροστόβ - Δον
- έτος** 1932
- είδος** Κοινωνιολογία, φυσιογνωσία και πολυτεχνικός κόπος
- τάξη** 2ος χρόνος διδασκαλίας
- μτφ.** Θ. Γριγοριάδης
- έκδοση** ---
- τιράζ** 5900 **σελ.** 248 **τιμή** 1.85

ΤΡΙΤΗ ΤΑΞΗ

37. **συγγραφέας** Κανονίδης, Γ.
τίτλος Ι προτοπόρι
τόπος Ροστόβ - Δον και Χάρκοβο
έτος 1929
είδος Γλώσσα - Αναγνωστικό
τάξη 3η τάξη των ελληνικών σχολείων της 1ης βαθμίδας
μτφ. Επικυρωμένη από το ΓΥΣ
έκδοση ---
τιράζ 6000 **σελ.** 208 **τιμή** 1.50
38. **συγγραφέας** Κανονίδης, Γιάνκος
τίτλος Βιβλίο φιλολογίας
τόπος Ροστόβ - Δον
έτος 1932
είδος Γλώσσα - Φιλολογία
τάξη 3η τάξη των σχολείων της 1ης βαθμίδας
μτφ. ---
έκδοση ---
τιράζ --- **σελ.** 62 **τιμή** ---

39. **συγγραφέας** Τοπκαρας, Κοστις
τίτλος Βοιθιτικο βιβλίο [για] τι ζπυδι τις γλόζας
τόπος Ροστόβ - Δον
έτος 1932
είδος Γλώσσα
τάξη 3ος χρόνος διδασκαλίας
μτφ. ---
έκδοση ---
τιράζ --- **σελ.** 50 **τιμή** ---
40. **συγγραφέας** Τοπκαρας, Κοστις
τίτλος Βιβλίο τις ελινικis γλόζας. Γραμματικι κε ορθογραφία
τόπος Ροστόβ - Δον
έτος 1933
είδος Γλώσσα - Γραμματική
τάξη 3ος και 4ος χρόνος διδασκαλίας για το αρχικό σχολείο. Μέρος 2ον
μτφ. ---
έκδοση Κατά το επικυρωμένο αντίστοιχο σταθεροποιημένο ρωσικό
τιράζ 8500 **σελ.** 132 **τιμή** 0.55

41.	συγγραφέας	Τοπκαρας, Κοστις		
	τίτλος	Βιβλίο τις ελινικis γλόςας. Γραματικι κε ορθογραφία για το αρχικο σκολιο		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1934		
	είδος	Γλώσσα - Γραμματική		
	τάξη	3ος και 4ος χρόνος διδασκαλίας.
Μέρος 2ον		
	μτφ.	---		
	έκδοση	2η		
	τιράζ	2700	σελ. 102	τιμή 0.40
42.	συγγραφέας	Πραιλόβσκαγια, Σ.Μ. κε Μ.Α. Ριπνίκοβα		
	τίτλος	Χριστομάθια για τι φιλολογία		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1933		
	είδος	Γλώσσα - Ανθολόγιο		
	τάξη	3ος χρόνος διδασκαλίας. Για το αρχικό σχολείο. Μέρος 1ον		
	μτφ.	Μετάφραση και συμπλήρωση: Γ. Κανονίδις		
	έκδοση	---		
	τιράζ	6100	σελ. 130	τιμή 0.70

43. **συγγραφέας** Διμητρίυ, Αμφικτίον
τίτλος Χριστομάθια για τι φιλολογία. Σίνθεσι, διασκεβι κε μετάφρασι: Α. Διμητρίυ
τόπος Μαριούπολη
έτος 1936
είδος Γλώσσα - Ανθολόγιο
τάξη 3η τάξη της πρώτης βαθμίδας. Μέρος 1ον
μτφ. Επικυρωμένη από το ΓΥΣ
έκδοση ---
τιράζ 800 **σελ.** 130 **τιμή** ---
44. **συγγραφέας** Πραιλόφσκαγια, Σ.Μ. κε Μ.Α. Ριπνίκοβα
τίτλος Χριστομάθια για τι λογοτεχνία
τόπος Ροστόβ - Δον
έτος 1936
είδος Γλώσσα - Ανθολόγιο
τάξη 3η τάξη του αρχικού σχολείου
μτφ. Γ. Κανονίδις, Γ. Εσπερίδις
έκδοση 3η
τιράζ 3590 **σελ.** 124 **τιμή** 0.85

45.	συγγραφέας	Σαβοφ, Δανιιλ Ν.		
	τίτλος	Ι ρόσικι γλόσα στα ελινικα σχολια		
	τόπος	Κρίμσκαγια		
	έτος	1936		
	είδος	Γλώσσα - Ρωσικά		
	τάξη	3η τάξη		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. ---	τιμή 0.75
46.	συγγραφέας	Μαρτζένκο, Τ. κε Β.		
	τίτλος	Ι ζοι σε αριθμυς		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1931		
	είδος	Μαθηματικά - Αριθμητική		
	τάξη	3η τάξη της 1ης βαθμίδας		
	μτφ.	Θ.Γ. Γριγοριάδης, Σ.Κ. Μυράτοφ		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. 150	τιμή ---

47.	συγγραφέας	Ποπόβα, Ν.Σ.		
	τίτλος	Βιβλίο αριθμητικής		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1933		
	είδος	Μαθηματικά - Αριθμητική		
	τάξη	3ος και 4ος χρόνος διδασκαλίας του αρχικού σχολείου. Μέρος 3ον		
	μτφ.	Ν. Καπνας		
	έκδοση	Επικυρωμένη από το ΓΥΣ		
	τιράζ	---	σελ. 62	τιμή ---
48.	συγγραφέας	Ποπόβα, Ν.Σ.		
	τίτλος	Σιλογι αριθμητικων προβλημάτων κε ασκίσεων		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1933		
	είδος	Μαθηματικά - Αριθμητική		
	τάξη	3ος χρόνος διδασκαλίας για το αρχικό σχολείο. Μέρος 1ον		
	μτφ.	Τ.Ι. Τοπαλίδης, Ν. Καπνας		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. 74	τιμή ---

49. **συγγραφέας** Ποπόβα, Ν.Σ.
τίτλος Σιλογι αριθμητικων προβλημάτων κε ασκί-
 ζεον
τόπος Μαριούπολη
έτος 1936
είδος Μαθηματικά - Αριθμητική
τάξη Για το αρχικό σχολείο. 3ος χρόνος διδα-
 σκαλίας - Μέρος 1ον.
 4ος χρόνος διδασκαλίας - Μέρος 2ον
μτφ. Από την 3η ρωσική
έκδοση ---
τιράζ --- **σελ.** 78 **τιμή** ---
50. **συγγραφέας** Ποπόβα, Ν.Σ.
τίτλος Σιλογι αριθμητικων προβλημάτων κε ασκί-
 ζεον
τόπος Κρίμσκαγια
έτος 1937
είδος Μαθηματικά - Αριθμητική
τάξη 3η τάξη του αρχικού σχολείου - Μέρος 1ον
μτφ. ---
έκδοση 4η
τιράζ --- **σελ.** 54 **τιμή** ---

51.	συγγραφέας	Ποτέμκιν, Ι.Ε.		
	τίτλος	Κινονιολογία		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1932		
	είδος	Κοινωνιολογία		
	τάξη	3η τάξη της 1ης βαθμίδας		
	μτφ.	Κολεχτίβυ τυ εκδοτικυ		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. 188	τιμή ---
52.	συγγραφέας	Πετρόφσκαγια, Α.Β. - Α.Π. Παλας-Δόνικοβα		
	τίτλος	Εργατικό βιβλίο για τη φυσιολογία		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1932		
	είδος	Φυσιολογία		
	τάξη	3ος χρόνος διδασκαλίας		
	μτφ.	Τυ κολεχτίβυ τυ εκδοτικυ		
	έκδοση	---		
	τιράζ	4100	σελ. 140	τιμή 1.00

53. **συγγραφέας** Τερέχοβα, Λ.Γ.
τίτλος Γεωγραφία
τόπος Ροστόβ - Δον
έτος 1933
είδος Γεωγραφία
τάξη 3ος χρόνος διδασκαλίας για το αρχικό σχολείο - Μέρος 1ον
μτφ. Δ. Θεοφανίδης, Α. Εριθριάδης, Θ. Γριγοριάδης
έκδοση ---
τιράζ --- **σελ.** 82 **τιμή** ---
54. **συγγραφέας** Τερέχοβα, Λ.Γ.
τίτλος Γεωγραφία
τόπος Ροστόβ - Δον
έτος 1934
είδος Γεωγραφία
τάξη 3ος χρόνος διδασκαλίας για το αρχικό σχολείο
μτφ. Δ. Θεοφανίδης, Α. Εριθριάδης, Θ. Γριγοριάδης
έκδοση 2η
τιράζ --- **σελ.** 82 **τιμή** ---

55. **συγγραφέας** Τερέχοβα, Λ.Γ.
τίτλος Γεωγραφία
τόπος Ροστόβ - Δον
έτος 1935
είδος Γεωγραφία
τάξη 3η τάξη του αρχικού σχολείου - Μέρος 1ον. 4η τάξη - Μέρος 2ον
μτφ. ---
έκδοση Από την 3η μετεπεξεργασμένη ρωσική
τιράζ --- **σελ.** 134, 142 **τιμή** ---
56. **συγγραφέας** Γυριάνοβ, Β.Β. - Π.Ν. Γιάκοβλεφ.
τίτλος Κραέβικο διδαχτικό βιβλίο. Για τα αρχικά σχολία τυ Αζοβο - Τζερνομόρσκι κράι
τόπος Ροστόβ - Δον
έτος 1935
είδος Γεωγραφία
τάξη 3η και 4η τάξη της 1ης βαθμίδας. Μέρος 2ον
μτφ. Β. Σέβερις
έκδοση 2η
τιράζ 2090 **σελ.** 112 **τιμή** 1.25

57. **συγγραφέας** Τερέχοβα, Λ.Γ.
τίτλος Γεωγραφία. Διδαχτικό βιβλίο
τόπος Μαριούπολη
έτος 1936
είδος Γεωγραφία
τάξη 3η τάξη του αρχικού σχολείου. Μέρος 1ον
μτφ. ---
έκδοση Από την 3η ρωσική
τιράζ --- **σελ.** 134 **τιμή** ---
58. **συγγραφέας** Τερέχοβα, Λ.Γ.
τίτλος Γεωγραφία
τόπος Ροστόβ - Δον και Κρίμσκαγια
έτος 1936
είδος Γεωγραφία
τάξη 3η τάξη του αρχικού σχολείου
μτφ. Α. Ήριθριάδης
έκδοση ---
τιράζ --- **σελ.** 140 **τιμή** ---

59.	συγγραφέας	Πολιάνσκι, Σ.Ν., Ν.Β. Μπερλίνκοβ κε Α.Β. Γορπύνοβ		
	τίτλος	Μαθένοντας κε δυλέβοντας		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1932		
	είδος	Πολυτεχνικού κόπου		
	τάξη	3η τάξη της 1ης βαθμίδας των σχολείων της πόλης και του χωριού		
	μτφ.	Γ. Κάνονιδις		
	έκδοση	---		
	τιράζ	4100	σελ. 128	τιμή 1.20

ΤΕΤΑΡΤΗ ΤΑΞΗ

60.	συγγραφέας	Κανονίδης, Γ.		
	τίτλος	Μαχιτάδες		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1931		
	είδος	Γλώσσα - Αναγνωστικό		
	τάξη	4η τάξη των ελληνικών σχολείων της 1ης βαθμίδας. 1η εξαμηνία		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	4000	σελ. 132	τιμή 0.85
61.	συγγραφέας	Κανονίδης, Γ.		
	τίτλος	Βιβλίο φιλολογίας		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1932		
	είδος	Γλώσσα - Φιλολογία		
	τάξη	4η τάξη των σχολείων της 1ης βαθμίδας		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. 62	τιμή ---

62.	συγγραφέας	Τοπκαρας, Κοστις [Με τη συνεργασία του Δ. Κανονίδι]		
	τίτλος	Βοιθιτικο βιβλίο για τι ζπυδι τις γλώσσας		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1932		
	είδος	Γλώσσα		
	τάξη	4ος χρόνος διδασκαλίας		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. 60	τιμή ---
63.	συγγραφέας	Πραιλόβσκαγια, Σ.Μ. - Μ.Α. Ριπνίκοβα		
	τίτλος	Χριστομάθια για τι φιλολογία		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1933		
	είδος	Γλώσσα - Ανθολόγιο		
	τάξη	4ος χρόνος διδασκαλίας. Για το αρχικό σχολείο - Μέρος 2ον		
	μτφ.	Μετάφραση, επεξεργασία και συμπλήρωση: Γ. Κανονίδις		
	έκδοση	---		
	τιράζ	4600	σελ. 132	τιμή 0.70

64.	συγγραφέας	Διμητρίου, Αμφικτίον		
	τίτλος	Χριστομάθια για τη φιλολογία. Σύνθεσι, διασκεβι κε μετάφρασι: Α. Διμητρίου		
	τόπος	Μαριούπολη		
	έτος	1936		
	είδος	Γλώσσα - Ανθολόγιο		
	τάξη	4η τάξη της πρώτης βαθμίδας. Μέρος 2ον		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	850	σελ. 202	τιμή ---
65.	συγγραφέας	Ιορδανίδης, Ι.		
	τίτλος	Χριστομάθια για τη λογοτεχνία		
	τόπος	Κρίμσκαγια		
	έτος	1936		
	είδος	Γλώσσα - Ανθολόγιο		
	τάξη	4η τάξη του αρχικού σχολείου. Μέρος 2ον		
	μτφ.	---		
	έκδοση	3η. Με βάση τη σταθεροποιημένη ρωσική		
	τιράζ	---	σελ. ---	τιμή ---

66.	συγγραφέας	Καζαντζις, Δ. κε Π. Καρασαβίδις		
	τίτλος	Βιβλίο εργασίας στα μαθηματικά για την 4η τάξη των ελληνικών σχολίων του Β. Καφκάς		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1932		
	είδος	Μαθηματικά		
	τάξη	4η τάξη		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. 64	τιμή 0.45
67.	συγγραφέας	Καζαντζις, Δ. κε Π. Καρασαβίδις		
	τίτλος	Εργατικό βιβλίο των μαθηματικών για τα σχολία τις πρώτης βαθμίδας		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1932		
	είδος	Μαθηματικά		
	τάξη	4η χρονιά της πρώτης βαθμίδας		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. 70	τιμή 0.70

68.	συγγραφέας	Ποπόβα, Ν.Σ.		
	τίτλος	Σιλογι αριθμητικων προβλημάτων κε ασκίσεων		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1933		
	είδος	Μαθηματικά - Αριθμητική		
	τάξη	4ος χρόνος διδασκαλίας για το αρχικό σχολείο. Μέρος 2ον		
	μτφ.	Τ.Ι. Τοπαλίδης, Ν. Καπνας		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. ---	τιμή ---
69.	συγγραφέας	Ποπόβα, Ν.Σ.		
	τίτλος	Σιλογι αριθμητικων προβλημάτων κε ασκίσεων.		
	τόπος	Κρίμσκαγια		
	έτος	1937		
	είδος	Μαθηματικά - Αριθμητική		
	τάξη	4η τάξη του αρχικού σχολείου. Μέρος 2ον.		
	μτφ.	---		
	έκδοση	5η		
	τιράζ	---	σελ. 50	τιμή ---

70.	συγγραφέας	Γιάκοβλεφ, Γ.Β.		
	τίτλος	Κινονιολογία		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1932		
	είδος	Κοινωνιολογία		
	τάξη	4ος χρόνος διδασκαλίας		
	μτφ.	Θ. Γριγοριάδης, Τ. Εφρεμάντις		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. 156	τιμή ---
71.	συγγραφέας	Γυριάνοβ, Β.Β.		
	τίτλος	Εργατικό βιβλίο φυσιολογίας για τα αγροτικά σχολία		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1932		
	είδος	Φυσιολογία		
	τάξη	4η τάξη της 1ης βαθμίδας		
	μτφ.	Α. Κόκινος, Γ. Κανονίδης		
	έκδοση	---		
	τιράζ	4500	σελ. 166	τιμή 1.30

72.	συγγραφέας	Τετιύρεφ, Β.Α.		
	τίτλος	Φισιογονσία		
	τόπος	Κρίμσκαγια		
	έτος	1937		
	είδος	Φυσιογνωσία		
	τάξη	4η τάξη του αρχικού σχολείου. Μέρος 2ον		
	μτφ.	Θ. Γριγοριάδης, Α. Εριθριάδης		
	έκδοση	4η		
	τιράζ	1100	σελ. 124	τιμή 0.85
73.	συγγραφέας	Ζαιμόβσκαγια, Ε.		
	τίτλος	I Ενοσί-μας κε ο καπιταλιστικός κόσμος.
Εργατικό βιβλίο για τη γεωγραφία		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1932		
	είδος	Γεωγραφία		
	τάξη	4ος χρόνος διδασκαλίας		
	μτφ.	Φ. Γριγοριάδης, Τ. Εφρεμάντις		
	έκδοση	---		
	τιράζ	3700	σελ. 114	τιμή 1.00

74.	συγγραφέας	Τερέχοβα, Λ.Γ.		
	τίτλος	Γεογραφία		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1933		
	είδος	Γεωγραφία		
	τάξη	4ος χρόνος διδασκαλίας. Μέρος 2ον		
	μτφ.	Θ. Γριγοριάδης		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. ---	τιμή ---
75.	συγγραφέας	Τερέχοβα, Λ.Γ.		
	τίτλος	Γεογραφία. Διδαχτικό βιβλίο		
	τόπος	Μαριούπολη		
	έτος	1936		
	είδος	Γεωγραφία		
	τάξη	4η τάξη του αρχικού σχολείου. Μέρος 2ον		
	μτφ.	---		
	έκδοση	Από την 3η ρωσική		
	τιράζ	---	σελ. ---	τιμή ---

76.	συγγραφέας	Τερέκοβα, Λ.Γ.		
	τίτλος	Γεογραφία. Διδαχτικό βιβλίο		
	τόπος	Κρίμσκαγια		
	έτος	1937		
	είδος	Γεωγραφία		
	τάξη	4η τάξη του αρχικού σχολείου. Μέρος 2ον		
	μτφ.	Κ. Κανονίδης		
	έκδοση	4η επεξεργασμένη		
	τιράζ	---	σελ. 142	τιμή ---
77.	συγγραφέας	Πολιάνσκι, Σ.Ν. - Ν.Β. Μπερλίνκοβ κε Α.Β. Γορπύνοβ		
	τίτλος	Μαθένοντας κε δυλέβοντας		
	τόπος	Ρόστόβ - Δον		
	έτος	1932		
	είδος	Πολυτεχνικού κόπου		
	τάξη	4η τάξη της 1ης βαθμίδας των σχολείων της πόλης και του χωριού		
	μτφ.	Α. Κόκινος		
	έκδοση	---		
	τιράζ	4000	σελ. 114	τιμή 1.10

ΒΙΒΛΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΣΑΙΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

ΠΕΜΠΤΗ ΤΑΞΗ

78.	συγγραφέας	Ιλιόπουλος, Κανονίδης, Καριπίδης, Πιλίδης, Καζαντζόγλυ		
	τίτλος	Το πεντάχρονο σε τέσσερα χρόνια		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1931		
	είδος	Γλώσσα - Αναγνωστικό		
	τάξη	5η τάξη της 1ης βαθμίδας. 1η εξαμηνία		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	5000	σελ. 272	τιμή 1.20
79.	συγγραφέας	Κανονίδης, Γιάνκος		
	τίτλος	Βιβλίο φιλολογίας		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1932		
	είδος	Γλώσσα - Φιλολογία		
	τάξη	Για την 5η και 6η τάξη. Μέρος 1ον		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. ---	τιμή ---

80.	συγγραφέας	Τοπκαρας, Κοστις		
	τίτλος	Γραματικι για τα μεξέα σκολια		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1933		
	είδος	Γλώσσα - Γραμματική		
	τάξη	5ος χρόνος διδασκαλίας. Μέρος 1ον: Μορφολογία		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	2230	σελ. 122	τιμή 0.85
81.	συγγραφέας	Κανονίδις, Κ.		
	τίτλος	Λογοτεχνία		
	τόπος	Κρίμσκαγια		
	έτος	1936		
	είδος	Γλώσσα - Λογοτεχνία		
	τάξη	5η τάξη του μεσαιίου σχολείου		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. 186	τιμή ---

82.	συγγραφέας	Περεζάνσκαγια, Ε.Σ.		
	τίτλος	Σιλογι αριθμητικων προβλημάτων κε ασκίσεων		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1933		
	είδος	Μαθηματικά - Αριθμητική		
	τάξη	5ος χρόνος διδασκαλίας για τα μεσαία σχολεία		
	μτφ.	Ι. Καρασαβίδης		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. 148	τιμή ---
83.	συγγραφέας	Περεζάνσκαγια, Ε.Σ.		
	τίτλος	Σιλογι αριθμητικων προβληματον κε ασκίσεων		
	τόπος	Ροστόβ - Δον και Κρίμσκαγια		
	έτος	1936		
	είδος	Μαθηματικά - Αριθμητική		
	τάξη	5η και 6η τάξη του μεσαίου σχολείου		
	μτφ.	Ι. Καρασαβίδης		
	έκδοση	4η		
	τιράζ	---	σελ. 200	τιμή ---

84.	συγγραφέας	Ποποβ, Ι.		
	τίτλος	Αριθμητικοί		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1933		
	είδος	Μαθηματικά - Αριθμητική		
	τάξη	5η τάξη του αρχικού σχολείου		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. ---	τιμή 1.30
85.	συγγραφέας	Εφρεμάντις, Τ.Δ.		
	τίτλος	Μεθοδικές οδηγίες για το ζήτημα πώς να εποφελίσει το «Εργατικό βιβλίο για τη φισιογνωσία»		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1932		
	είδος	Φυσιογνωσία - Βιβλίο του δασκάλου		
	τάξη	1η τάξη του ΣΚΝ		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	1000	σελ. ---	τιμή ---

86.	συγγραφέας	Σινίτςκι, Λ.Δ.		
	τίτλος	Γεωγραφία		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1932		
	είδος	Γεωγραφία		
	τάξη	5ος χρόνος διδασκαλίας στα ΠΝΕΕΣ και
1ος χρόνος διδασκαλίας στα ΣΚΝ. 1η εξα-
μηνία		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. ---	τιμή ---
87.	συγγραφέας	Σινίτςκι, Λ.Δ.		
	τίτλος	Γεωγραφία		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1933		
	είδος	Γεωγραφία		
	τάξη	5ος χρόνος διδασκαλίας στα ΠΝΕΕΣ και
1ος χρόνος διδασκαλίας στα ΣΚΝ. 2η εξα-
μηνία		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. ---	τιμή ---

88.	συγγραφέας	Σινίτςκι, Λ.Δ.		
	τίτλος	Φιสิกι Γεογραφία		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1934		
	είδος	Γεωγραφία - Φυσική		
	τάξη	5ος χρόνος διδασκαλίας του μεσαίου σχολείου		
	μτφ.	Γ. Κανονίδις, Θ. Γριγοριάδης		
	έκδοση	---		
	τιράζ	2100	σελ. 150	τιμή 2.30
89.	συγγραφέας	Μπαρκοφ, Ν.Ν. κε Α. Πολοβίνκιν		
	τίτλος	Φιสิกι Γεογραφία - Διδαχτικό βιβλίο		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1935		
	είδος	Γεωγραφία - Φυσική		
	τάξη	5η τάξη του μεσαίου σχολείου		
	μτφ.	Θ. Γριγοριάδης		
	έκδοση	---		
	τιράζ	3100	σελ. 150	τιμή 1.80

90. **συγγραφέας** Βρξςβιάτσκι, Β.
τίτλος Βοτανικί
τόπος Ροστόβ - Δον
έτος 1934
είδος Βοτανική
τάξη 5ος και 6ος χρόνος διδασκαλίας. Για το μεσαίο σχολείο
μτφ. ---
έκδοση 2η
τιράζ --- **σελ.** 162 **τιμή** ---
91. **συγγραφέας** Βρξςβιάτσκι, Β.
τίτλος Βοτανικί
τόπος Ροστόβ - Δον και Κρίμσκαγια
έτος 1936
είδος Βοτανική
τάξη 5η και 6η τάξη του μη πλήριου μεσαίου σχολείου
μτφ. ---
έκδοση 4η
τιράζ --- **σελ.** 214 **τιμή** ---

συγγραφέας	Φαλέεφ, Γ.Ι. κε Α.Β. Πενίτσκιν		
τίτλος	Φιสิกι		
τόπος	Ροστόβ - Δον		
έτος	1933		
είδος	Φυσική		
τάξη	5ος χρόνος διδασκαλίας, για το μεσαίο σχολείο. Μέρος 1ον		
μτφ.	---		
έκδοση	2η επεξεργασμένη		
τιράζ	---	σελ. 100	τιμή ---

συγγραφέας	Κοβάλεφ		
τίτλος	Ιστορία τυ αρχέυ κόσμυ		
τόπος	Κρίμσκαγια		
έτος	1936		
είδος	Ιστορία		
τάξη	5η τάξη. Μέρος 1ον		
μτφ.	---		
έκδοση	---		
τιράζ	---	σελ. ---	τιμή ---

ΕΚΤΗ ΤΑΞΗ

94. **συγγραφέας** Τοπκαρας, Κοστις
τίτλος Γραμματικι για τα μεξέα σκολια
τόπος Ροστόβ - Δον
έτος 1933
είδος Γλώσσα - Γραμματική
τάξη 6ος και 7ος χρόνος διδασκαλίας. Μέρος 2ον: Σύνταξη
μτφ. Κατά το επικυρωμένο από το ΛΚΠ της ΡΣΟΣΡ αντίστοιχο ρωσικό
έκδοση ---
τιράζ 2230 **σελ.** 164 **τιμή** 0.85
95. **συγγραφέας** Τσινγοβάτοβ, Α. κε Γ. Ρότκοβιτζ
τίτλος Χριστομάθια για τι φιλολογία τυ ΧΙΧ εόνα
τόπος Ροστόβ - Δον
έτος 1934
είδος Γλώσσα - Ανθολόγιο
τάξη 6ος και 7ος χρόνος διδασκαλίας. Μέρος 1ον
μτφ. Γ. Φοτιάδης
έκδοση ---
τιράζ --- **σελ.** 414 **τιμή** 3.20

96.	συγγραφέας	Φλορίνσκι, Σ. κε Μ. Ροζντενστβένσκι		
	τίτλος	Λογοτεχνία τυ ΧΙΧ εόνα. Σχολικό βιβλίό		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1935		
	είδος	Γλώσσα - Ανθολόγιο		
	τάξη	6η και 7η τάξη του μεσαίου σχολείου		
	μτφ.	Από τη 2η διορθωμένη και συμπληρωμένη ρωσική		
	έκδοση	---		
	τιράζ	2090	σελ. 274	τιμή 1.30
97.	συγγραφέας	Κισέλεφ, Α.		
	τίτλος	Άλγεβρα		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1934		
	είδος	Μαθηματικά - Άλγεβρα		
	τάξη	6η και 7η τάξη του μεσαίου σχολείου. Μέρος 1ον		
	μτφ.	Δ. Κανονίδις		
	έκδοση	---		
	τιράζ	3800	σελ. 148	τιμή ---

98. **συγγραφέας** Κιζέλεφ, Α.
τίτλος Άλγεβρα
τόπος Κρίμσκαγια
έτος 1937
είδος Μαθηματικά - Άλγεβρα
τάξη 6η και 7η τάξη του μεσαίου σχολείου. Μέρος 1ον
μτφ. Δ. Κανονίδης
έκδοση 3η
τιράζ --- **σελ.** 164 **τιμή** 1.30
99. **συγγραφέας** Οβσιανίκοβα, Μ. κε Μπ. Λεβιταν
τίτλος Κινονιολογία για το μεξέο σκολιο
τόπος Ροστόβ - Δον
έτος 1935
είδος Κοινωνιολογία
τάξη 6ος χρόνος διδασκαλίας. Μέρος 4ον
μτφ. Από την 1η διορθωμένη και συμπληρωμένη ρωσική
έκδοση Θ. Γριγοριάδης
τιράζ 1600 **σελ.** 156 **τιμή** 1.00

100.	συγγραφέας	Μπαράνσκι, Ν.Ν.		
	τίτλος	Γεωγραφία τις ΕΣΣΡ		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1934		
	είδος	Γεωγραφία		
	τάξη	6η και 7η τάξη του μεσαιού σχολείου. Μέρος 1ον		
	μτφ.	Μ. Μιταφίδης		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. 234	τιμή ---
101.	συγγραφέας	Σινίτσκι, Λ.Δ.		
	τίτλος	Γεωγραφία τον καπιταλιστικον χορον		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1934		
	είδος	Γεωγραφία		
	τάξη	6η τάξη		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. --	τιμή ---

102.	συγγραφέας	Ιβάνοφ, Γ.Ι.		
	τίτλος	Γεωγραφία των μερών του κόσμου και τον σπουδαιότερο χώρο (εκτός από την ΕΣΣΡ)		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1935		
	είδος	Γεωγραφία		
	τάξη	6η τάξη του πλήριου μεσαίου σχολείου και του μεσαίου σχολείου		
	μτφ.	Α. Πρίνος, Γ. Φυλίδης, Α. Εριθριάδης		
	έκδοση	---		
	τιράζ	1590	σελ. 256	τιμή 2.50
103.	συγγραφέας	Βερκόβσκι, Β.Ν.		
	τίτλος	Χημεία		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1934		
	είδος	Χημεία		
	τάξη	6η τάξη του μη πλήριου μεσαίου σχολείου. Μέρος 1ον		
	μτφ.	Τ. Εφρεμάντις		
	έκδοση	---		
	τιράζ	1500	σελ. 126	τιμή 1.10

104.	συγγραφέας	Φαλέεφ, Γ.Ι. κε Α.Β. Πενίτσκιν		
	τίτλος	Φιสิกι		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1934		
	είδος	Φυσική		
	τάξη	6η τάξη του μη πλήριου μεσαίου σχολείου.
Μέρος 2ον		
	μτφ.	Δ. Κανονίδις		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. 186	τιμή ---
105.	συγγραφέας	Φαλέεφ, Γ.Ι. κε Α.Β. Πενίτσκιν		
	τίτλος	Φιสิกι		
	τόπος	Κρίμσκαγια		
	έτος	1936		
	είδος	Φυσική		
	τάξη	6η τάξη του μη πλήριου μεσαίου και του
μεσαίου σχολείου. Μέρος 2ον		
	μτφ.	Δ. Κανονίδις		
	έκδοση	Από την 5η ρωσική		
	τιράζ	---	σελ. 262	τιμή ---

106.	συγγραφέας	Φαλέεφ, Γ.Ι. κε Α.Β. Πενίτσκιν		
	τίτλος	Φιสิกί		
	τόπος	Κρίμσκαγια		
	έτος	1937		
	είδος	Φυσική		
	τάξη	6η και 7η τάξη του μη πλήριου μεσαίου και του μεσαίου σχολείου		
	μτφ.	Δ. Κανονίδις		
	έκδοση	Από την 6η ρωσική		
	τιράζ	---	σελ. 262	τιμή ---
107.	συγγραφέας	Γυκόβσκι, Α.Ι. κε Ο.Β. Τράχτενμπεργ		
	τίτλος	Ιστορία: Η εποχή του φεουδαρχισμού		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1934		
	είδος	Ιστορία		
	τάξη	6ος και 7ος χρόνος διδασκαλίας		
	μτφ.	Κ. Τοπχαράς, Φ. Γριγοριάδης		
	έκδοση	---		
	τιράζ	1600	σελ. 336	τιμή 2.15

108. **συγγραφέας** Γυικόβσκι, Α.Ι. κε Ο.Β. Τράχτενμπεργ
- τίτλος** Ιστορία: Ι εποχι τυ φευδαρχιζμυ
- τόπος** Ροστόβ - Δον
- έτος** 1934
- είδος** Ιστορία
- τάξη** 6ος και 7ος χρόνος διδασκαλίας για το μεσαίο σχολείο
- μτφ.** Κ. Τοπκαρας, Φ. Γριγοριάδης
- έκδοση** 2η
- τιράζ** 1600 **σελ.** 232 **τιμή** ---
109. **συγγραφέας** Τζύζμερ, Μ.Γ.
- τίτλος** Ζοολογία
- τόπος** Ροστόβ - Δον
- έτος** 1935
- είδος** Ζωολογία
- τάξη** 6η και 7η τάξη του μεσαίου σχολείου
- μτφ.** Τ. Εφρεμάντις
- έκδοση** Επανέκδοση
- τιράζ** 2380 **σελ.** --- **τιμή** 1.55

110.	συγγραφέας	Τσύζμερ, Μ.Γ.		
	τίτλος	Ζωολογία. Διδαχτικό βιβλίο		
	τόπος	Κρίμσκαγια		
	έτος	1937		
	είδος	Ζωολογία		
	τάξη	6η και 7η τάξη του μη πλήριου μεσαίου και του μεσαίου σχολείου		
	μτφ.	Τ. Εφρεμάντις		
	έκδοση	3η		
	τιράζ	---	σελ. 304	τιμή ---

ΕΒΔΟΜΗ ΤΑΞΗ

111.	συγγραφέας	Μπαράνσκι, Ν.Ν.		
	τίτλος	Φιสิกί γεογραφία τις ΕΣΣΡ - Διδαχτικό βιβλίο		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1935		
	είδος	Γεωγραφία - Φυσική		
	τάξη	7η τάξη του μεσαίου σχολείου		
	μτφ.	---		
	έκδοση	1η		
	τιράζ	1500	σελ. 132	τιμή 2.20
112.	συγγραφέας	Φαλέεφ, Γ.Ι. κε Α.Β. Πενίςκιν		
	τίτλος	Φιςικί		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1934		
	είδος	Φυσική		
	τάξη	7η τάξη του μη πλέριου μεσαίου σχολείου. Μέρος 3ον		
	μτφ.	Δ. Κανονίδις		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. 220	τιμή ---

113.	συγγραφέας	Βερχόβσκι, Β.Ν.		
	τίτλος	Χιμιά. Διδαχτικό βιβλίο		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1935		
	είδος	Χημεία		
	τάξη	7η τάξη του μεσαίου σχολείου. Μέρος 2ον		
	μτφ.	---		
	έκδοση	2η επιδιορθωμένη		
	τιράζ	1500	σελ. 152	τιμή 1.10
114.	συγγραφέας	Βερχόβσκι, Β.Ν.		
	τίτλος	Χιμιά		
	τόπος	Κρίμσκαγια		
	έτος	1936		
	είδος	Χημεία		
	τάξη	7η τάξη του μη πλήριου μεσαίου σχολείου		
	μτφ.	Τ. Εφρεμάντις		
	έκδοση	---		
	τιράζ	1500	σελ. ---	τιμή ---

115.	συγγραφέας	Βερχόβσκι, Β.Ν.		
	τίτλος	Χιμιά		
	τόπος	Κρίμσκαγια		
	έτος	1937		
	είδος	Χημεία		
	τάξη	7η τάξη του μη πλήριου μεσαίου σχολείου		
	μτφ.	Τ. Εφρεμάντις		
	έκδοση	2η		
	τιράζ	1500	σελ. 152	τιμή 1.10
116.	συγγραφέας	Φαλέεφ, Γ.Ι κε Α.Β. Πενίςσκιν		
	τίτλος	Φιζικι		
	τόπος	Κρίμσκαγια		
	έτος	1937		
	είδος	Φυσική		
	τάξη	7η τάξη του μη πλήριου μεσαίου και του μεσαίου σχολείου		
	μτφ.	Τ.Γ. Θεοχαρίδης		
	έκδοση	3η		
	τιράζ	---	σελ. 222	τιμή ---

117.	συγγραφέας	Εφίμοφ, Α. κε Ν. Φρέιμπερο		
	τίτλος	Ιστορία τυ βιομηχανικου καπιταλιζμου		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1934		
	είδος	Ιστορία		
	τάξη	7ος και 8ος χρόνος διδασκαλίας. Για το μεσαίο σχολείο		
	μτφ.	Φ. Κοζλοφ - ριντάκις		
	έκδοση	2η		
	τιράζ	---	σελ. 338	τιμή ---

ΒΙΒΛΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΧΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

ΔΙΧΩΣ ΕΝΔΕΙΞΗ ΤΑΞΗΣ

118.	συγγραφέας	Σαβοφ, Δανιιλ Ν.		
	τίτλος	Πεδικά χρόνια - Σύνταξι τυ Γ. Μιτςάκι		
	τόπος	Μόσχα - Κεντρικό εκδοτικό των εθνών ΣΣΣΔ		
	έτος	1929		
	είδος	Γλώσσα		
	τάξη	Για τα ελληνικά σχολεία της 1ης βαθμίδας		
	μτφ.	---		
	έκδοση	[Παραγκελία τις ζίντακσις τυ Κομμουνιστι]		
	τιράζ	1000	σελ. 112	τιμή 0.65
119.	συγγραφέας	Φορτυνάτοβα, Ε. - Ι. Ιορδανίδις		
	τίτλος	Αναγνωστικό		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1936		
	είδος	Γλώσσα - Αναγνωστικό		
	τάξη	Για το αρχικό σχολείο		
	μτφ.	---		
	έκδοση	4η		
	τιράζ	---	σελ. ---	τιμή 0.70

120.	συγγραφέας	Τοπκαρας, Κοστις		
	τίτλος	Σιλογι ορθογραφικων ασκίσεων		
	τόπος	Κρίμσκαγια		
	έτος	1936		
	είδος	Γλώσσα - Γραμματική		
	τάξη	---		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. ---	τιμή 0.50
121.	συγγραφέας	Κοζαντζις, Ι. κε Π. Καρασαβίδις		
	τίτλος	Αριθμητικι		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1932		
	είδος	Μαθηματικά - Αριθμητική		
	τάξη	---		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	3600	σελ. 70	τιμή 0.70

122.	συγγραφέας	Καζαντζής, Ι. κε Π. Καρασαβίδης		
	τίτλος	Αριθμητική		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1932		
	είδος	Μαθηματικά - Αριθμητική		
	τάξη	---		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	6000	σελ. 64	τιμή 0.45
123.	συγγραφέας	Πάρσσεβα, Μ., Ι. Ποπίνινα, Σ. Διμιτρίεφ		
	τίτλος	Ιστορίας για τους πόλους (= Εργατικόν Βιβλιοθήκη μαθητι τῆς 1ης βαθμίδας, Γεωγραφικόν σέρια)		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1931		
	είδος	Γεωγραφία		
	τάξη	Για τους μαθητές τῆς 1ης βαθμίδας		
	μτφ.	Α. Κόκινος		
	έκδοση	---		
	τιράζ	3000	σελ. 44	τιμή 0.15

ΒΙΒΛΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΣΑΙΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

ΔΙΧΩΣ ΕΝΔΕΙΞΗ ΤΑΞΗΣ

124.	συγγραφέας	Γολύπκοβ, Β.Β - Ι.Σ. Μίρσκι		
	τίτλος	Βιβλίο φιλολογίας		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1934		
	είδος	Γλώσσα - Φιλολογία		
	τάξη	Μεσαίο σχολείο		
	μτφ.	Γ. Κανονίδης		
	έκδοση	---		
	τιράζ	2600	σελ. 278	τιμή 2.15
125.	συγγραφέας	Ιορδανίδης, Ι.		
	τίτλος	Εργα από τη νεοελληνική λογοτεχνία - Στην επιλογή πήραν μέρος: Ι. Ιορδανίδης, Θ. Γριγοριάδης, Κ. Κανονίδης		
	τόπος	Κρίμσκαγια		
	έτος	1937		
	είδος	Γλώσσα - Ανθολόγιο		
	τάξη	---		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. ---	τιμή ---

126.	συγγραφέας	Μπαράνσκι, Ν.		
	τίτλος	Οικονομική γεωγραφία του ΣΣΣΡ		
	τόπος	Ροστόβ - Δον		
	έτος	1934		
	είδος	Γεωγραφία - Οικονομική		
	τάξη	---		
	μτφ.	---		
	έκδοση	---		
	τιράζ	---	σελ. ---	τιμή 0.30